

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
CYRILOMETODĚJSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Katedra pastorální a spirituální teologie

Jana Veselá

Doprovázení umírajících ve světle křesťanské naděje

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Doc. Dr. Michal Altrichter, Th.D.
Olomouc 2012

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a v seznamu pramenů a literatury jsem uvedla veškeré informační zdroje, které jsem použila.

V Moravských Budějovicích dne 26. března 2012

.....

Děkuji Doc. Dr. Michalu Altrichterovi, Th.D., za odborné vedení této bakalářské práce, jeho podnětné rady, připomínky a věnovaný čas, za oporu a povzbuzení při obtížích a pochybnostech, které během práce vyvstaly.

Díky patří také mým spolusestrám za skrytou a nezištnou podporu a pomoc, kterou mě po celou dobu studia provázely, i za vytvoření příznivých podmínek, potřebných pro dokončení práce.

OBSAH

ÚVOD	5
1 SMRT A JEJÍ VNÍMÁNÍ V DĚJINÁCH ČLOVĚKA.....	8
1.1 Smrt v Písmu svatém.....	8
1.1.1 Smrt ve Starém zákoně	8
1.1.2 Smrt v Novém zákoně.....	11
1.2 Smrt v dějinách spirituality	13
1.3 Smrt v dnešním chápání	21
2 KŘESŤANSKÁ NADĚJE.....	25
2.1 Smrt ve světle Kristova vzkříšení.....	25
2.2 Zdroje křesťanské naděje	27
2.3 Vnější projevy naděje.....	31
3 DOPROVÁZENÍ UMÍRAJÍCÍCH	34
3.1 Osoba umírajícího	35
3.2 Osoba doprovázejícího	38
3.3 Smíření jako cíl doprovázení	42
ZÁVĚR.....	45
POUŽITÁ LITERATURA	46
SEZNAM ZKRATEK	50

ÚVOD

Umírání a smrt je tajemství, před kterým jistě každý člověk značně zpokorní. Bezradnost, která lidstvo spolu s touto otázkou provází snad po dobu celé jeho existence, stává se v něm pramenem mnoha obav a strachu. Tuto nelehkou avšak bytostně důležitou skutečnost, která k životu nepochybně patří, smím, díky svému povolání, čas od času prožívat s těmi, kterých se bezprostředně dotýká. Nejedna tato zkušenost i ve mně proto vyvolává řadu zcela konkrétních otázek: „Co prožívá, čím prochází a s čím musí bojovat umírající člověk? Co potřebuje a po čem skutečně touží? Je opravdu možné ho smysluplně doprovázet? A jaký je případně ten nejlepší způsob?...“

Tyto a mnohé další otázky se pro mne staly ještě palčivějšími ve chvíli, kdy se mě podobně zeptal jeden mladý muž, pro kterého potřeba nalézt odpověď se stala zcela zásadní, neboť umíral. K mému překvapení do nočního ticha nemocničního pokoje vyslovil: „*Sestro Danielo, já umírám*“. Bezmoc této chvíle a neschopnost jakékoli rozumné odpovědi se mi zapsala hluboko do nitra a probudila ve mně potřebu hlouběji se zamýšlet nad smrtelností a umíráním, s kterým se v blízké či vzdálené budoucnosti setká bez výjimky osobně každý z nás. Již nyní poznávám, že na základě uvědomění si a následného připouštění blížící se smrti začíná člověk prožívat vše mnohem intenzivněji. Neznamená to pouze patologickou úzkost, ale spíše mnohem větší schopnost hlouběji vnímat vše, co se týká vlastní osoby. Nezdá se, že člověk své léta uspořádané osobní hodnoty v tyto okamžiky značně mění a dříve důležité považuje nyní za malicherné. Na základě těchto zkušeností poznávám, že člověk přiznávající si vlastní smrtelnost, přistupuje již k samotnému životu mnohem vnímavěji, než ten, kdo si ji nijak zvlášť nepřipouští.

Jako svoji nesmírnou výhodu ve své profesi i poslání poznávám v tom, že se mohu opřít o víru v dobrého Boha. Tato víra mi podstatně pomáhá nejen v mém vlastním duchovním směřování a v nalézání vnitřní rovnováhy, ale umožňuje mi mnohem více vstoupit s umírajícími a jejich blízkými do hlubších vztahů. Poznávám, že žitá víra, která je vždy pramenem naděje, je pro umírající

stále něčím přitažlivým, i když cesta k ní je pro mnohé někdy složitější. Přesto je to právě víra, co i lidsky probouzí důvěru a vzájemnou otevřenost. Tento vztah, stojící třeba právě jen na lidské důvěře, nás pak dokáže mnohem lépe otevřít i poznání, že jsme v těchto nelehkých, přesto však důležitých chvílích nezůstali sami, ale že dobrý Bůh je v nich přítomen a drží je bezpečně v rukou. Je jisté, že přestože je smrt obávaná a těžká a její smysl je těžko uchopitelný, stává se přijetí Boha a otevření se Jeho vůli pramenem naděje a pokoje.

Ve svém povolání se setkávám ještě s jednou skutečností; a to, že nevěra a odmítání lidské pomíjivosti, přináší nakonec jen strach. Dnešní doba se vsutku vyznačuje velkou pýchou. Mnohem více než dříve se „vytěšňuje“ pravda, že život je smrtelný, a to bez výjimky. Obávaný čas, jakým se jeví poslední dny člověka, je v dnešním světě provázen až systematickým mlčením. Tato snaha, na základě převráceného smyslu „carpe diem“¹, snažící se přehlúšit pravdu o smrtelnosti, se ve skutečnosti umírání jeví opravdu směšně, neboť fakt vlastního konce potom dosedá o to více tvrdě.

Musím přiznat, že u lůžka umírajících se setkávám s vnímáním smrti zcela odlišným, než jak ho prezentuje tato doba. Banální, neosobní, vzdálené, popírané se v okamžiku osobního a bezprostředního setkání se smrtí, ať už své či nejbližších, mění na to, co je podstatné a určující v hledání smyslu vlastního bytí. Vyvstává tedy otázka: kde je logika? Je názor dnešní doby, že přiznání vlastní smrtelnosti je psychicky deprimující a tím omezující kvalitu žití, skutečně opodstatněný? Anebo se uznání smrtelnosti jako přirozené součásti života může chápat spíše jako šance pro nalezení správných hodnot lidského bytí? Není odmítání vlastního pozemského konce vlastně též i odmítáním logiky života?

Všechny tyto zmíněné postřehy a následné otázky mě vedou k tomu, že není možné mávnout rukou nad tím, co se bytostně dotýká člověka a jeho bytí. Bagatelizace či popírání toho, co je neodmyslitelnou součástí života musí nutně znemožnit i nalezení pravdivého smyslu lidské existence. Proto jsem se rozhodla,

1 Latinské úsloví *carpe diem*, jehož význam lze přeložit slovy *využij dne* pochází prvotně od básníka Horatia. Toto úsloví je vlastně připomenutím pomíjivosti člověka, který dostal jen určitý čas pro smysluplné naplnění vlastního života. Existují i převrácené interpretace ve smyslu hédonismu, kdy jediným cílem jedince je „užít si“ dokud je čas (srv. Iz 22,13). Srv. [Internet 26.10.2011.] http://cs.wikipedia.org/wiki/Carpe_diem

věnovat se tomuto tématu i ve své bakalářské práci. Jejím cílem je ozřejmit, že nejen setkávání se se smrtí, které koneckonců může být i neosobní, ale především snaha ji uznat, o ní uvažovat a v tomto směru se vzdělávat, může, jak mě samotné, tak i ostatním čtenářům, pomoci lépe rozpoznat pravou hloubku života, jejíž poznání následně přináší skutečný pokoj.

Práci jsem rozčlenila do tří kapitol. V prvním kapitole se věnuji pojmu smrti a jejímu dějinnému vývoji. Přednostně čerpám z Písma, několika historických pramenů a biblických a teologických slovníků. V druhé kapitole pojednávám o křesťanské naději. Vycházím opět z Písma a dále se opírám o Katechismus katolické církve, některé dokumenty posledních dvou papežů, slovník spirituality a některé knihy s bioetickou náplní. Třetí kapitola jsem zaměřila velmi prakticky na konkrétní vztah umírajícího a osob, které ho doprovázejí. Čerpám v ní hojně z literatury lékařek, které v naší zemi stály u zrodu hospicového hnutí a paliativní péče.

Základní použitou metodou je kompilace příspěvků z jednotlivých zdrojů, na jejichž základě lze obdržet ucelenou představu o prezentovaném tématu. V poslední kapitole uplatňuji načerpané informace v konkrétním příkladu doprovázení umírajícího.

1 SMRT A JEJÍ VNÍMÁNÍ V DĚJINÁCH ČLOVĚKA

Pohled lidí na smrt se v průběhu dějin rapidně měnil a vyvíjel. V jednotlivých podkapitolách se zaměříme na pojetí smrti v Písmu Nového a Starého zákona, na jeho vývoj v dějinách a na současný trend.

1.1 Smrt v Písmu svatém

Začteme-li se do Písma svatého, nalezneme zde snad všechny skutečnosti, které se dotýkají existence lidského života. Celým biblickým vyprávěním se vine tenká linie pravdy o člověku: od jeho stvoření a jeho mimořádného vyvolení, jež ho vyvyšuje nad veškeré ostatní stvoření, až po jeho nejhlubší bídu vzešlou z jeho svobodného odmítnutí právě onoho vyvolení. Jelikož též smrtelnost patří „*podle Bible*“ neodmyslitelně „*k základní charakteristice lidské podstaty*“,² začneme naši úvahu exkursem do vnímání umírání a smrti, jak je přináší Písmo svaté.

1.1.1 Smrt ve Starém zákoně

Hned na začátku Písma svatého se setkáváme s počátkem všeho stvoření, které vychází od Boha. Vše, co existuje, vyšlo z Božího vyslovení se, tedy: „*I řekl Bůh (...) A stalo se tak*“ (Gn 1,6.7.9.14.15.20.24.26.30). Kniha Genesis symbolickým vyprávěním³ zvěstuje pravdu o tom, že nic, co je, nemá jiný důvod, než že Bůh chtěl, aby to bylo. Bůh tedy uvádí z nebytí do bytí. Už v samotném Božím tvoření zaznívá jeho první sympatický imperativ, který zní: „*Bud!*“.⁴ Objevujeme-li tedy, že bytí a život je Boží vůlí, vyvstává otázka: „*Proč je zde smrt?*“.

2 NOVOTNÝ, A. *Biblický slovník*. Praha: Kalich a Česká biblická společnost, 1992, s. 927.

3 Biblický spisovatel nemá v úmyslu podávat historickou zprávu o stvoření světa, ale jako věřící Žid chce mnohem spíše při pohledu na nádheru, krásu a pořádek celého světa vzývat mocného Boha – Stvořitele a chce, aby i ostatní věřící se k oslavě Boha přidali. Proto vyprávění není jen popisem, nýbrž zprávou a oslavou Boha zároveň. Srv. LÄPPLE, A. *Úvod do Starého zákona*. Praha: Česká katolická charita, 1972, s. 28.

4 Srv. AMBROŽ, D. *Forza della Parola di Dio nel dinamismo della morale cristiana*. Roma: Accademia Alfonsiana, 2010, s. 9.

Odpověď na tuto otázku nalzááme hned ve třetí kapitole první z biblických knih, v symbolickém vyprávění popisujícím svedení člověka zlým duchem v podobě hada (srv. Gn 3,1). Poznáváme, že smrt tu nebyla vždy, ale přichází do lidského pokolení právě odmítnutím života darovaného Stvořitelem. V okamžiku lidského „ne“ vůči Stvořiteli a Dárci života, ve chvíli, kdy člověk podléhá pokušení vlastní sebedostatečnosti, vstupuje do lidského bytí logický důsledek tohoto postoje – smrt.⁵ Plody tohoto tragického lidského rozhodnutí pak už připomínají stránky Bible až do konce.

Mluví-li Starý zákon o smrti, vyjadřuje ji hebrejským termínem „mávet“, který je obvyklým označením konce pozemského života. Znamená tedy fyzickou smrt, a to jak násilnou (srv. Lv 20,11; Nu 35,30; 1S 26,16; ...), tak i přirozenou, tj. pozorovatelný rozklad všeho živoucího, ať už jde o člověka (srv. Gn 35,18; 1Kr 2,1; Ž 18,5; 55,5; ...), zvíře či rostlinstvo. Přestože tento hebrejský výraz, podobně jako naše slovo „smrt“, označuje především stránku fyzickou, dostává v Bibli toto téma, jako i jiné výrazy, zvláštní teologické zabarvení, které se odvozuje právě z onoho zmíněného vztahu se Stvořitelem. Starý zákon tedy zdůrazňuje smrtelnost především jako pomíjitelnost člověka, která nastává v závislosti na onom lidském „ne“ vůči svému Stvořiteli (srv. 2S 14,14). Jinými slovy: člověk se liší od Boha tím, že nevlastní život sám od sebe.⁶

Po pádu člověka do hříchu a tedy i do područí smrti se však Bůh nevzdává svého prvotního záměru s člověkem – „stvořeným, aby byl“, ale uzavírá s Abrahamem a jeho potomstvem smlouvu, která následně určuje izraelskou víru. Vyvolený lid se může navždy na tuto smlouvu spoléhat, a proto není úmrtí členů tohoto lidu otázkou zvláště palčivou. Díky smlouvě je trvání lidu zaručeno, přestože jeho členové pomíjejí (srv. Ž 103,15–18). Abrahám je zneklidněn smrtí, dokud nemá potomstvo (srv. Gn 15,2). Jakmile však je jist, že

5 Život v celém svém průběhu, ve všech svých projevech, je vždy poznamenán rozpory, námahou a bolestí, avšak právě v utrpení a nakonec v hořkosti smrti se člověk zbavuje klamu, v němž spočívá podstata hříchu, a naopak dospívá ke spásné pravdě: poznává, že je člověkem, nikoli Bohem. Srv. *Pentateuch*. HŘEBÍK, J. a spol. (ed.) Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří 2006, s. 46.

6 Srv. NOVOTNÝ, A. *Biblický slovník*, s. 925.

bude pokračovat ve svých potomcích, umírá pokojně, začleněný do svého lidu (srv. Gn 25,8).⁷

Místo, kam sestupují všichni zemřelí, bylo nazýváno „šeol“⁸ – říše zemřelých. „Bylo chápáno jako místo temné, stínové, bytí bez radosti, daleko od Boha a opravdového života. Co se ve Starém zákoně podává jako představa šeolu, musíme chápat jako starozákonní teologii lidské zkušenosti smrti, která je absolutní hranicí samotného člověka, s níž se však nedokáže vypořádat pouhým tvrzením, že smrtí všechno končí.“⁹ To, čeho se věřící Izraelité hrozili, nebyl zánik, ale to, že v místě, kde živoří mrtví, nebude možný žádný styk s Bohem (srv. Iz 38,11). Jen lidé v hrozném utrpení touží po smrti, neboť se jim zdá šeol oblastí naprostého klidu (srv. Jb 3,17nn). Přesto už u Joba pronikají i jiné názory, které zdůrazňují Boží věrnost a na základě jeho smlouvy se probouzí naděje, že Bůh nás neponechá v zapomnění (srv. Jb 19,25nn; Ž 49,16).¹⁰

Nyní vyvstává otázka, zda smrt má nad lidmi opravdu poslední slovo. I když Starý zákon nedospěl k jasné, jednoznačné či všude přijímané odpovědi, ukazuje se zde naděje a jistota v následujících směrech.

Už jsme si povšimli, že obecně vzato mohl člověk od sebe aspoň částečně odvrátit smrt tak, že dosáhl svého pokračování ve svém potomstvu, tím, že předal svůj život dětem. Syn je zárukou trvání a neplodnost je vnímána jako prokletí (srv. Gn 30,1).

Byla občas i probouzena naděje, která ještě nezáležela v ujištění, že je věčný život, ale pouze v tvrzení, že je možný dlouhý odklad lhůty smrti (srv. Iz 65,20) a tím i dlouhé trvání života jako za prvních dnů (srv. Gn 5,5).

Víme také, že Bůh uchránil některé své služebníky od smrti tím, že je na konci jejich života vzal přímo k sobě.¹¹

Postupem doby se však již prosazuje víra, že Bůh je obráncem svých vyvolených (srv. Jr 50,34). Nedovolí proto, aby je pohltil hrob (srv. Ž 49,16),

7 Srv. ALLMEN, J. a spol. *Biblický slovník*. Praha: Kalich, 1987, s. 251.

8 Tzv. „ta pekla“, kam po své smrti sestoupil i Ježíš Kristus, aby rozlomil pouta smrti. Odlišujeme od „to peklo“ - stav zavržení. Srv. KKC 633.

9 Srv. RAHNER, K. – VORGRIMLER, H. *Teologický slovník*. Praha: Zvon, 1996, s. 346.

10 Srv. NOVOTNÝ, A. *Biblický slovník*, s. 925.

11 Např. Henocha, jak čteme v knize Genesis (srv. Gn 5,24) nebo proroka Eliáše, o kterém píše 2. kniha královská (srv. 2Kr 2,11).

a jeho milost je dost silná, aby je vysvobodila od vší bolesti, i od smrti (srv. Ž 73,24). Je tedy možné vstoupit do smrti s vědomím, že i tam může Bůh projevit svou přítomnost (srv. Ž 139,8) a že je dost mocný, aby mohl upřít smrti její kořist (srv. Am 9,2).

Tato víra v Boha, který má moc usmrtit i přivést zpět k životu a který skutečně i uvádí do podsvětí a též odtud vyvádí (srv. 1S 2,6), se upevňuje a projevuje i v jednání Izraelitů (srv. 2Mak 12,43). Přesto je však třeba poznamenat, že víra ve vzkříšení nikdy nebyla článkem izraelského pravověří a bylo možné být členem božího lidu, i když ji člověk nesdílel, jak to poznáváme například u saduceů z textů Nového zákona (srv. Mt 22,23; Sk 23,6).¹²

1.1.2 Smrt v Novém zákoně

Svědectví Nového zákona již jde cestou, která nepřikládá smrti vítěznou a konečnou moc. To, co se zpívá v Deuteroizaiáši (srv. Iz 53) o Božím služebníku, který přijímá na sebe smrt, aby svůj odloučený lid od smrti vysvobodil,¹³ představuje se již v Novém zákoně jako hlavní téma.

I Nový zákon vychází ze skutečnosti, že všem je uloženo jednou zemřít (srv. Žd 9,27). Můžeme však i zde objevit zásadní rozdíly, které se vyskytují v chápání smrti mezi jednotlivými lidmi. Jedni přijímají smrt jako nevyhnutelný osud a jejich život se řídí heslem: „*Jestliže mrtví nevstanou, pak jezme a pijme, neboť zítra zemřeme*“ (1K 15,32), druzí žijí a umírají v Pánu (srv. Ř 14,7n). Ti první jsou v zajetí strachu ze smrti (srv. Žd 2,15), druzí však mají jistotu, že ani smrt je nemůže odloučit od lásky Boží (srv. Ř 8,38n). Poselství Nového zákona tedy směřuje jasně k tomu, že člověk žije buď pro Boha, nebo pro smrt (srv. Ř 6,13-23). Ten rozdíl v životě člověka způsobil Ježíš Kristus – Boží Syn, který je ten, proroctvími Starého zákona, zmíněný Boží služebník. On zemřel za hříšné, aby je vysvobodil ze smrti, jež je plodem hříchu (srv. Ř 5,8; 1Te 5,10).

Podíváme-li se na začátek Janova evangelia, dovidáme se, že svůj plán s člověkem Bůh nikterak nemění. Věčné Slovo, které oživujícím způsobem

¹² Srv. ALLMEN, J. a spol. *Biblický slovník*, s. 252.

¹³ Srv. WESTERMANN, C. *Tisíc a jeden den*. Praha: Kalich, 1972, s. 176.

zaznělo na počátku všeho, co jest, se znovu hmatatelně objevuje mezi lidmi (srv. J 1,1–14), aby naplnilo prvotní určení člověka – „Bud’!“¹⁴. Toto vtělené Slovo, jak prohlašuje svatý Jan, je osoba Ježíše Krista, která se stala vrcholem celého Božího zjevení i jeho naplněním,¹⁴ a která tedy i samotné smrti dává smysl již pouze dočasný.

Z toho důvodu je i výstižné označení prvotní novozákonní zvěsti – evangelium (z řec. Εὐαγγέλιον, *euangelion* – *dobrá zpráva*), neboť tato zvěst pojednává právě o životě, smrti a zmrtvýchvstání Ježíše Krista, který svou božskou mocí již nadobro přemohl moc smrti (srv. 2Tm 1,10). Smrt, kterou Ježíš podstoupil, byla naše smrt a On ji vzal na sebe. Zemřel za nás, tzn. místo nás (srv. Ř 5,6.8). Proto tato Ježíšova smrt má vykupitelský význam. A tak všichni, kdo v Krista uvěřili, mají od té chvíle svůj konec již za sebou, zemřeli v den Velkého pátku. Přešli spolu s Kristem ze smrti do života (srv. J 5,24n), jako vzkříšený Boží Syn, kterého smrt přemoci nemohla (srv. Sk 2,24).

Na základě tohoto poznání však vyvstává otázka: Jestliže byla smrt Ježíšem porážena, proč ještě musí všichni, kteří jsou s ním sjednoceni (srv. Řím 6,5), zemřít? A také proč i nadále novozákonní pisatelé popisují smrt jako nepřítele, kterého je třeba ještě přemoci (srv. 1K 15,26)? Důvodem toho je, že vítězství, kterého Kristus podle Nového zákona již dosáhl, se zatím ještě neprojevuje v plném rozsahu. V nynějším čase mezi prvním a druhým Kristovým příchodem prožíváme současně to přítomné i budoucí. Svět hříchem porušený, který pomíjí, a zároveň svět nepomíjející, vysvobozený z hříchu a smrti.¹⁵ Tedy stav, který dogmatická teologie výstižně nazývá: „Již a ještě ne“. Již je Boží království přítomno, ale ještě ne plně projeveno.¹⁶

Toto vnímání smrti samozřejmě ovlivňuje i samotný přístup ke smrti. Ta již není něčím hrozivým, neboť věřící člověk patří nyní Kristu a ani život ani smrt na tom nic nezmění. Život i smrt stojí ve službě Pánu (srv. Ř 14,7n). Proto i mučednická smrt je značně opěvována, neboť posloužit tělesnou smrtí ve službě

14 Srv. BENEDIKT XVI. *Verbum Domini. Apoštolská exhortace o Božím Slově*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2011, č. 7.

15 Srv. ALLMEN, J. a spol. *Biblický slovník*, s. 253.

16 Srv. POSPÍŠIL, C. V. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*. Praha: Krystal OP, 2000, s. 89.

evangelium se považuje za postoj blahoslavených.¹⁷ „*Není divu,*“ neboť „*věřící, který má před očima nerušené přebývání s Kristem, jež je prozatím skryto v Bohu (srv. Ko 3,3), považuje smrt za zisk (srv. Fp 1,21).*“¹⁸

Přestože novozákonní poselství ukazuje smrt již Kristem poraženou, sluší se poznamenat, že toto vysvobození z područí smrti je spojeno právě s naprostým odevzdáním se Kristu. Bez přilnutí ke Kristu, Božímu Synu a Spasiteli, čeká člověka mnohem větší hrůza, než pozemská smrt, chápaná jako propadnutí do nicoty, a to smrt v hříších (srv. J 8,24). Nový Zákon mluví o věčném životě i o věčném trápení, nikde však nemluví o věčné smrti jako o naprostém zániku života. Mluví-li se o druhé smrti, je chápána jako konečné odsouzení k věčnému zavržení, kdy ti, kdo konali zlo, nezaniknou, ale budou na konci vzkříšeni k věčnému odsouzení, kdežto ti, co konali dobro, k věčné radosti (srv. J 5,29).¹⁹

Můžeme tedy poznamenat, že člověk, který byl stvořen k životu, má ho i přes svoji hříšnost zajištěný, ale jedině v osobě Ježíše Krista. Člověk nikdy nepropadne zániku, ve smyslu úplného návratu do nebytí. Život či smrt se podle Bible definuje buď jako radostné bytí s Bohem nebo bolestné bytí bez Boha.

1.2 Smrt v dějinách spirituality

Jak jsme zjistili v biblické části, pohled na smrt i přístup k ní se během času vyvíjí. Tento pohled nezdídko ovlivňuje i prostředí a zvyky, ve kterých člověk vyrůstá. Zadáme-li se na již poměrně dlouhé období, které provází naše lidství od Krista až po současnost, můžeme si povšimnout mnohých zvláštních postojů, které předcházely a jistým způsobem i formovaly vývoj našeho dnešního smýšlení.

V této kapitole budeme vycházet z představy smrti typické pro evropskou civilizaci v období raného středověku, tj. od 12. století. Tato představa smrti je však mnohem starší. Jde o časově neomezenou představu dlouhých

17 Srv. NOVOTNÝ, A. *Biblický slovník*, s. 1146.

18 *Tamtéž.*

19 Srv. *tamtéž*, s. 927.

období dějin, jejíž počátky spadají do období zrodu lidstva a která nám dohasíná před očima. „*Význam raného středověku a jeho literatury spočívá v tom, že nám v dostupných textech srozumitelně zprostředkovává tento postoj ke smrti.*“²⁰

Občas se s oblibou dává anonymní prostředí dnešních nemocnic, do protikladu k dobrému umírání v minulosti, které s sebou neslo připravenost na smrt, odchod ze společenství, ke kterému dotyčný náležel. Tento pohled může být až příliš optimistický, neboť opomíjí stránku velké úmrtnosti a tím i velké bolesti těch, kteří ve své bezradnosti mohli jen přihlížet. Nicméně naděje pramenící z víry a chápání smrti v křesťanském smyslu jako vyvrcholení života zde na zemi a odchod na věčnost, byla bezesporu oporou, která dnes v umírání velmi chybí. Postoj ke smrti jako přechodu do jiné existence není ovšem jen výsadou křesťanství. „*Představy o pokračování života po smrti tvoří společný základ všech starých náboženství i křesťanství.*“²¹ My se zde budeme zabývat především jen naší evropskou nebo chcete-li postkřesťanskou kulturou.

Není našim úkolem podat vyčerpávající informace o vnímání smrti během tolika století, ale malé povšimnutí si různých přístupů k této problematice v předcházejících dobách nám může pomoci pochopit i obavy, které v našem srdci stále podivuhodně přebývají.

Od poapoštolských dob ovlivňuje vnímání smrti právě křesťanská víra ve zmrtvýchvstání. Smrt fyzická je chápána jen jako přechod do jiné formy žití. Křesťané, oproti učení některých filozofů o převtělování, obhajují víru ve vzkříšení mrtvých, kteří budou žít ve slávě Boží již navěky.²² Ať už bylo chápání smrti v této době jakkoli rozdílné, nikdo nevnímal smrt jako naprostý zánik a konec života. Popírání nadlidského duchovního principu by bylo pokládáno za nerozumnost. Je proto pochopitelné, že díky víře v posmrtný život nebyly myšlenky na smrt, jakkoli nepříjemnou, pramenem bezvýchodného zoufalství. Na základě křesťanského působení se formuje učení, že pravá smrt, které se má člověk bát, není smrt těla, ale smrt ducha, ve smyslu věčného strádání. Chce-li

20 ARIÈS, P. *Dějiny smrti I*. Praha: Argo, 2000, s. 17.

21 *Tamtéž*, s. 127.

22 Srv. TERTULIÁN. *Apologie – Čtvrtá patristická čítanka*. Praha: Česká katolická charita, 1987, č. 48.

někdo dojit do života, musí odmítnout cestu hříchu, ale plnit vůli Boha, který člověka ze smrti vysvobodil.²³

Lidé si smrt nepředstavovali jako něco výlučně záporného, nepociťovali ani závrať a existencionální úzkost. Podle prastaré a neměnné víry zesnulí spali (Homér, Vergilius aj.). I křesťané brali spánek jako čekání na den vzkříšení těla. Sv. Pavel v listu Korint'ánům hovoří o těch, kteří již „zesnuli“ (srv. 1K 15,4–6). O svatém Štěpánu píše autor Skutků, že „zesnul“ v Pánu (srv. Sk 7,60). Na náhrobky se často tesalo „zde spí“, „zde spočinul“. Tato představa smrti jako spánku po staletí odolávala úsilí vzdělavců, kteří se jí snažili potlačit. Přetrvala v bohoslužbách, promítla se i do náhrobního umění. V modlitbách za zesnulé dodnes prosíme o „klid pro jejich duše“. A i dnes běžně hovoříme o „zesnulých“. Představa klidu a odpočinku pro spravedlivé je nejstarší a nejoblíbenější představou onoho světa.²⁴

V minulosti byla smrt zcela běžnou realitou života, i když do značné míry obestřenou tajemstvím. Zvláštní roli zde hrála víra ve zjevování mrtvých, která plodila strach. Tyto obavy navíc byly podporovány i lidovými pověrami, že tato zjevení zvěstují smrt těm, kdo je spatří.²⁵ Středověk je charakterizován vědomím, že mrtví žijí, nevědělo se kde, ale žijí, nikdo o tomto faktu nepochyboval. Mrtví podle tohoto přesvědčení pociťovali soužení, a proto byli mstiví, zlí. Dokud nebyli pohřbeni, naháněli žijícím lidem strach. I před pochovanými se lidé měli na pozoru. Mělo se za to, že se vracejí, aby upozornili na něco závažného, aby přinesli s poselství z nebes, aby poprosili o pomoc nebo aby se příbuzným mstili za špatnou péči. Zkrátka potomci pociťovali jejich těsnou blízkost.²⁶

Hierarchie domácností byla v tomto smyslu dělena do tří stupňů: nejnižší stály děti, nad nimi otec a na nejvyšším stupni zemřelí příbuzní, a to především zesnulí rodiče. Toto vzájemné propojení bylo natolik silným, že je od sebe nelze oddělit. Dominantní postavení blízkým zemřelým náleželo právem, vždyť vše, co

23 Srv. *List Barnabášův – Druhá patristická čítanka*. Praha: Česká katolická charita, 1985, č. 19.

24 Srv. ARIÈS, P. *Dějiny smrti I.*, s. 37–39.

25 Srv. *tamtéž*, s. 19.

26 Srv. DUBY, G. *Vznešené paní z 12. století*, Brno: Atlantis, 1999, s. 9.

obdrželi jejich potomci, bylo díky jim. V tehdejší společnosti měl každý mocenský vztah formu daru a daru na oplátku. A tak byla tato služba²⁷ a povinnost pečovat o předky vnímána jako kompenzace za vše dobré, co potomci přijali – především život, ale i majetek, ctnosti, slávu a všechny výhody, kterých mohli na tomto světě užívat.²⁸

Mrtví žili. Služba jim neznamenalala křísit je k životu, ale stále udržovat v domě jejich neviditelnou přítomnost. Bylo zvykem, že otec pojmenoval některé ze svých dětí jménem zemřelého, které pak bylo jakoby náhradou a převtělením nebožtíka. Dítě pak považovalo za svou povinnost napodobovat svého děda, praděda..., být stejně statečný, ctnostný a zastávat pokud možno stejnou funkci, jako on. Předpokládalo to i znalost a informovanost o všech významných činech svého stejnojmenného předka, a tím uchovávat ve své paměti jeho obraz. Pokaždé, když se živí členové rodu sešli, byly připomínány šlechetné činy a hrdinné skutky předků, tím se zesnulí skutečně vraceli a zaujíмали své místo v rodinném kruhu. Jejich připomínka byla životně nutná, neboť tím byla vlévána nová síla genealogickému stromu jejich rodu.²⁹

Materialismus byl v té době naprosto cizí. Neustálá snaha zajistit si věčný život pronikala celou společností. Účinným prostředkem k jeho zajištění bylo plození dětí, u dobře hmotně situovaných stavba klášterů, kostelů, případně dary pro kláštery, milosrdné skutky chudým, péče o hrob, sarkofág nebo místo posledního odpočinku. Častou praxí byl vstup do kláštera těsně před smrtí, k zajištění si nebe.³⁰ Potomci měli tři důležité povinnosti: za prvé milovat Boha, na druhém místě mít úctu k otci a modlit se za něj a na třetím místě modlit se za mrtvé. Prikazovalo se modlit se za všechny zemřelé předky, ale především za blízké příbuzné, od kterých bereme svůj původ.

Zvláštní úlohu ve společnosti té doby zaujímaly ženy, jejichž hlavním a výsadním úkolem byla funkce mateřská a pohřební. Jak těla novorozenců, tak

27 Lat. výraz *obsequia*, označující pohřební obřad, nese dosud stopu tohoto velmi starého pojetí vztahu mezi živými a mrtvými. Srv. DUBY, G., *Vznešené paní*, s. 12.

28 Srv. *tamtéž*, s. 12–15.

29 Pojem „genealogický strom“, nebo také „rodokmen“, vychází z představy, že stejně jako míza stromu proudí od kořene až do větví, tak podobně proudí krev z člověka na děti a další potomky. Srv. *tamtéž*, s. 12.

30 Srv. *tamtéž*, s. 20–21.

i těla mrtvých patřily do jejich péče. Právě jim náležela úloha o jejich očistu a úpravu (srv. Mk 16,1).³¹ Vycházelo to z názoru, že z jejich lůna, podobně jako z úrodné půdy, vychází život, a když život vyhasne, opět se k nim vrací jako do pohostinné půdy (srv. Gn 3,19; 2,7). Zvláštní charakter měly v té době pohřební obřady a vyjadřování smutku. „*Za nezbytné bylo považováno, aby ženy stály v blízkosti těla, které mělo být pohřbeno, aby bylo vidět, jak pláčou, trhají svůj šat, rozpouštějí si vlasy a po hrstech si je rvou, jak si drásají tváře a silným křikem z plna hrdla projevují svůj žal*“.³² Ženy tím plnily jednu a asi snad jedinou ze svých veřejných funkcí.³³

Lidé se ve starověku sousedství mrtvých báli.³⁴ Proto se hřbitovy umisťovaly vždy za města, podél cest.³⁵ Odpor křesťanů k blízkému sousedství mrtvých brzy opadl. Důvodem byla víra ve vzkříšení těla, spojená s uctíváním mučedníků a jejich hrobů. Vlivem kristianizace se postupně začala pochovávat těla co nejblíže posvátnému prostoru, věřili totiž, že blízkost světců a jejich modlitby jim pomůžou dostat se do nebe.³⁶ Tím byl započat proces přesouvání pohřebišť do blízkosti obydlí. Rovněž docházelo k shlukování hrobů kolem velkých bazilik. Z archeologických průzkumů je zřejmé, že většina středověkých hrobů byla bezejmenných, často byly hroby těsně vedle sebe u samotných kostelních zdí. Do vnitřních prostor kostelů byly dlouhou doby pochovávány pouze těla světců a těla pomazaná olejem, tzn. králů a biskupů. Postupně od 10. století si tyto práva začali přisvojovat i nejmocnější páni té doby – šlechtici, donátoři chrámu.³⁷ Podlaha chrámů byla pak doslova vydlážděná kamennými náhrobními deskami.³⁸

31 Podobné případy nacházíme u Židů v době Ježíšově – např. Marie Magdaléna a jiné ženy (Mk 16,1).

32 DUBY, G. *Vznešené paní*, s. 18.

33 Podobně tomu bylo i v době Ježíšově, když např. nařikali u zemřelé Jairovy dcery (srv. Mt 9,23), nebo ženy s vonnými mastmi u Ježíšova hrobu (srv. L 23,55–56).

34 „*Slovo funestus původně označovalo znesvěcení (...) mrtvolou. Odvozuje se od slova funus, jež má tři významy: pohřeb, mrtvé tělo a vražda.*“ ARIÈS, P. *Dějiny smrti I.*, s. 49.

35 Např. v Římě podél Via Appia.

36 Srv. ARIÈS, P. *Dějiny smrti I.*, s. 52.

37 Srv. DUBY, G. *Vznešené paní*, s. 19.

38 Toto dláždění zůstalo dodnes v některých chrámech neporušené, zejména v Itálii. Srv. ARIÈS, P. *Dějiny smrti I.*, s. 68–69.

Nová víra ve vzkříšení těla byla zcela v souladu s tradičním uctíváním hrobů. „*Hroby se dlouho orientovaly na východ, k Jeruzalému.*“³⁹ Lidová víra přijala staré pojetí spojené s pohřbívání do země a lidé se domnívali, že v den posledního soudu vstane z mrtvých jen ten, kdo byl řádně pohřben a jehož hrob nikdo neznesvětil. Strach, že člověk nevstane z mrtvých, se projevoval v hrůze ze smrti bez pohřbu. „Jediný klíč k ráji“ měli mučedníci, kteří si ho zasloužili prolitou krví.⁴⁰ Věřili totiž, že člověk se skládá ze dvou částí, z těla a duše, smrt tyto dvě části oddělí, ale tělo tím není nenávratně zničeno; „*při konci světa se duše vrátí zpět, teplo znovu rozehřeje kosti, živá krev se rozlije tělem a 'oživí' je*“.⁴¹

Mniši vedli knihy – *libri memoriales*, které obsahovaly seznam těch, kteří podporovali klášter, ale i řádových spolubratří, kteří ve výroční den smrti byli při bohoslužbách připomínáni nejen čtením, ale i zpěvem.⁴² Tímto způsobem bylo v kláštorech shromážděno velké množství jmen.⁴³ Hlavním důvodem, proč se zesnulí začali zapisovat, bylo, aby se na ně nezapomínalo v modlitbách.

Je možné, že podobně byli zesnulí připomínáni i ve vlastní rodině, o tom však nemáme žádné písemné doklady.

Podobnou funkci, jako *libri memoriales*, měly nápisy na náhrobcích, tj. udržovat v paměti jména zesnulých, aby je kolemjdoucí mohl přečíst a vyslovit v krátké modlitbě. V tom spočívala hlavní funkce náhrobků⁴⁴ – a je tomu tak dodnes.

Zrození a umírání bylo běžnou součástí tehdejší společnosti a člověku té doby ani nenapadlo bát se nebo vyhýbat se smrti. Smrt se vyznačovala tím, že poskytovala dost času na výstrahu. Umírající se tak mohl na smrt připravit a byl to on, kdo určoval podobu smrti. Lpění na životě, které nám dnes připadá naprosto pochopitelné, se ještě v 17.–18. století považovalo za podivínství,

39 ARIÈS, P. *Dějiny smrti I.*, s. 27.

40 Srv. *tamtéž*, s. 50–51.

41 DUBY, G. *Vznešené paní*, s. 19.

42 Srv. *tamtéž*, s. 21.

43 Také v naší kongregaci se dodnes dodržuje zvyk vést seznam zemřelých sester, jejichž jména jsou pravidelně čtena ve výroční den jejich úmrtí. Srv. *Směrnice Kongregace Milosrdných sester sv. Karla Boromejského*, Praha: vydáno pro vlastní potřebu společenství 2008, s. 67.

44 Srv. DUBY, G. *Vznešené paní*, s. 26.

kterému se satirici vysmívali.⁴⁵ „*Víra, že smrt varuje, se předávala z pokolení na pokolení a v lidové mentalitě přetrvávala velmi dlouho.*“⁴⁶ Oproti tomu náhlá smrt byla považována za kletbu a nebylo radno o ní mluvit. Lidem s tak důvěrným vztahem ke smrti naháněl její nenadálý příchod strach. Tato obava se ovšem netýkala smrti šlechticů padlých ve válce.⁴⁷

Přáním nejednoho společensky vysoce postaveného, knížete či vévody, bylo pochování jeho tělesných ostatků v klášteře, kde byla záruka modlitby a bohoslužby za zemřelého. Tento vstup do klášterního společenství byl již za života draze koupen. Klášterní společenství se jevila jako zvláště vhodná pro péči o zesnulé po duchovní stránce. Někteří z donátorů na sklonku života přinášeli společně s dary i oběť svého těla, tím, že oblékali řeholní roucho, např. sv. Benedikta, jako vyjádření odchodu z tohoto pomíjivého světa a obrácení se k věčnému životu. Společenství se zavazovalo svým dobrodincům především častou modlitbou za spásu jejich duše.

Pro mnohé lidi byla smrt spojena s navrácením důstojnosti, kterou postrádali za svého života. Ještě na počátku 20. století smrt hluboce proměňovala prostor a čas komunity, mohla zasáhnout i celou vesnici. Chvilé umírání a smrti byly zcela naplněny rituály. V pokoji umírajícího se zavřely okenice, zapálily se svíce, přinesli svěcenou vodu a dům zaplnili šeptající a zcela vážní příbuzní, přátelé a sousedé. Poté začal zvonit umíráček a z kostela vyšlo procesí nesoucí Tělo Páně. Kněz udělil poslední pomazání a podal sv. přijímání. Když nemocný zemřel, příbuzní vyvěsili na dveře domu úmrtní oznámení, které nahradilo vystavování nebožtíka nebo rakve na zápraží. Pootevřenými dveřmi přicházeli do domu smutku ti, kteří z přátelství či slušnosti přišli zesnulého naposledy navštívit. Na zádušní mši se sešlo celé společenství, když vyslechli řadu projevů soustrasti, vyšel pohřební průvod za doprovodu zpěvu a modliteb na hřbitov. Období smutku provázely návštěvy, rodina často navštěvovala hrob, příbuzní a přátelé zase pozůstalé. Život se pomalu vracel k běžnému pořádku. Je

45 Srv. ARIÈS, P. *Dějiny smrti I.*, s. 17–21.

46 *Tamtéž*, s. 22.

47 Srv. *tamtéž*, s. 23–25.

charakteristické, že společenská skupina, zasažená smrtí, reagovala společně. Nejenže všichni umírali před zraky veřejnosti, ale smrt každého člověka byla veřejnou událostí. Smrt zasáhla všechny, proto i rána způsobená odchodem blízkého člověka musela být zacelena v celé společnosti.

Počátky lži, nepravdy o smrtelné nemoci, sahají do poloviny 19. století, kdy došlo k podstatné změně ve vztazích mezi umírajícím a jeho okolím. Do té doby byl ten, kdo umíral, vůdčí osobou. Tím kdo předsedá loučícímu se společenství. Zjištění, že se blíží konec pozemské existence, bylo samozřejmě nepříjemné odjakživa. Člověk se snažil tento těžký okamžik překonat. V bohatých rodinách se začíná objevovat nový jev, dozor lékaře, který zastával roli posla smrti, o kterou sice nestál, ale byla mu určena. Jen trochu léčil, ale neuzdravoval, spíš konstatoval a potvrzoval závažný zdravotní stav, častěji pomáhal umírat. Přivolání lékaře a potvrzení závažnosti stavu mělo podobu poslední naděje, která byla výsadou bohatých. Právě on, zcela ojedinele a většinou příliš pozdě, vyslovuje jméno nemoci. Do té doby lidé nepovažovali za nutné vyhledat lékařskou pomoc. Ani je nenapadlo se jít poradit s lékařem. Léčili se sami – svěřili se do péče přírody. Předvídají přirozený průběh nemoci, ale nebyli těmi, kdo jej měnili.

Výstraha, že smrt se blíží, nepochopil-li to nemocný sám, byla součástí tradičních postupů. Lékaři sdělili příbuzným, že případ je beznadějný, ale záleželo na nich, jakým způsobem toto sdělí nemocnému a varují ho. Bylo to nevyhnutelné už pro to, aby si dotyčný mohl uspořádat poslední věci. Najít někoho z blízkých příbuzných, kdo by dotyčnému sdělil, že umírá, byl často problém. U zrodu neochoty varovat nemocného stála láska k němu samému, aby mu nebylo pravdivou informací ublíženo a nenastalo období beznaděje a zoufalství. Ukazuje se však, že láska naopak vyžaduje pravdu a že důvodem strachu nebyla ani tak obava o nemocného, jako vlastní strach před smrtí. Nemocný si totiž svůj stav často sám dobře uvědomoval. Oboustranně pravdivým přístupem k tomuto stavu mohlo nastoupit období „šťastné smrti“ v kruhu

blízkých. Tento úkol, sdělit nemocnému, že umírá, často zbyl na kněze, který jej zároveň připravil na poslední hodinku.⁴⁸

Ze strachu sdělit pravdu umírajícímu se postupem času všichni v jeho okolí zúčastnili na vzniku lži, která nakonec dlouhodobě ovládla pojetí smrti a udělala z ní tabuizovanou skutečnost. Stalo se pravidlem, že okolí i umírající předstírali, že se jich smrt stále netýká a nic nekončí. Příbuzní se dokonce domnívali, že tímto postojem prokazují umírajícímu svoji ohleduplnost.⁴⁹ S tímto postojem končí období, kdy nemocný s dojetím vyhlíží kněze, který spolu s ministrantem přináší Tělo Páně za zvonění zvonečku. Najednou je kněz spíše tím, kdo přináší poselství smrti, neboť jeho služba není přijímána jako útěcha v nemoci, ale jako poslední pomazání, což odmítají. Jejich vzpoura a odmítavý postoj částečně vysvětlují, proč církve po II. vatikánském koncilu udělala změnu a místo „svátost umírajících“ nebo „poslední pomazání“ zavedla název „svátost nemocných“, neboť ne vždy nemocný člověk spěje ke smrti.

1.3 Smrt v dnešním chápání

Než přistoupíme k hlubšímu zamyšlení se nad otázkou umírání a smrti, bude přínosem poukázat, s jakými postoji a vnímáním smrti se můžeme setkat v dnešní společnosti, v níž žijeme a které jsme nedílnou součástí.

Smrtí se v běžné mluvě označuje obvykle fyzický zánik, trvalé a nezvratné zastavení všech životních pochodů v lidském těle. Smrt se přirozeně dotýká všeho živého, živočichů i rostlin, je tedy prostým důsledkem každého života. I když ve smrti tělo propadá rozpadu a zániku, z židovského a následně i křesťanského pohledu nemá tělesná smrt již vládu nad duší, která je Bohem člověku darovaná jako nesmrtelný duchovní princip.⁵⁰

Dnešní pohled na smrt je tedy především dvojitý. Buď je smrt chápána jako rozpad, rozklad, jednoduše jako nevratná degradace všech tělesných

48 Srv. ARIÈS, P. *Dějiny smrti II*. Praha: Argo, 2000, s. 319.

49 Srv. *tamtéž*, s. 319–320.

50 Srv. FAGGIONI, M. P. *Život v našich rukách*. Spišská Nová Ves: Spišská kapitula, 2007, s. 199.

struktur, a tedy i konec toho, co se nazývá člověk, anebo je tu optimističtější vnímání smrti, které prezentuje, že i když ve stanovený čas fyzická schránka nutně podléhá rozpadu, tak tato degradace nezasahuje celé lidské bytí. Křesťanská víra, a nejen ta, chápe totiž člověka jako jednotu tělesného a duchovního principu a pozemskou smrt jako moment bolestného přerušení této osobní jednoty.⁵¹ Přes veškerou tragičnost je však toto odtržení jednoty duše a těla, která je určujícím prvkem celého člověka, pouze dočasné, neboť při druhém příchodu vítězného Krista mrtví znovu povstanou k novému životu (srv. J 5,28n).

Smrt a umírání z pohledu chápání dnešního člověka není vůbec snadná. Jak umírá dnešní člověk? Tento okamžik je natolik zásadní, že odpověď přímá a doslovná bude vždy opovážlivá. Dnes převládá názor, že nepoměr mezi tak důležitou událostí, jakou je smrt, a mezi tím málem, které o ní víme, je natolik veliký, že působí v člověku vnitřní tragické napětí.⁵² Zdá se však, že ono tragické napětí, které strach ze smrti působí, nesvívá zdaleka všechny lidské bytosti. Kromě toho lze také rozpoznat, že toto dnes zcela tabuizované téma nepůsobilo v dřívějších dobách až tak zvláštní tíseň. Je sice pravda, že vzhled do okamžiku smrti máme uzavřený, nicméně nemusí být pravdou, že neuchopitelnost smrti musí nutně děsit. Hlavním důvodem strachu z vlastní pomíjivosti se dnes jeví, zdá se, především strach ze ztráty. Člověk, který zakouší požitky nebo po nich třeba jen touží, považuje jejich ztrátu či jejich nedosažení za nespravedlnost.

Současná vyspělá společnost je mnoha ohledech svým zaměřením především utilitaristická, což znamená, že jako hodnotné chápe především to, co přináší užitek. Pokud si někdo tento postoj zvláště osvojí, nemusí pak být pro něho příliš obtížné spojit ho i s hodnotou lidské osoby. Možná i dnes častějším postojem se ukazuje podvědomé tíhnutí člověka k hédonismu, touze po rozkoši a požitku, kdy jediným cílem lidského bytí je štěstí. Samotné štěstí jistě není ničím zlým, avšak snadno se zapomíná, že nestojí samo od sebe, ale je vždy důsledkem sebeobětavé lásky a nikdy nestojí na sobectví. Naplňování těchto dvou

51 Srv. FAGGIONI, M. P. *Život*, s. 200.

52 Srv. HEER, F. *Bohatší život*. Praha: Vyšehrad, 1969, s. 116.

zmíněných názorů se ukazuje pak zvláště v materialismu, projevujícím se nadměrným důrazem na hmotnou stránku věcí, a v individualismu, kladoucím osobní prospěch nad zájem společnosti.⁵³ Smrt se zde pak pochopitelně jeví spíše jako zmar, konec života, ztráta smyslu vlastního bytí, to vše v definitivním konci, bez možnosti návratu, bez možnosti vrátit cokoli zpět. Proto se tomuto tématu vesměs společnost vyhýbá. Smrt je vnímána jako selhání, které nastává tam, kde končí umění lékařů. Jako se dříve jevilo neslušným mluvit o sexu, tak je dnes neslušné mluvit o smrti.⁵⁴

Určitě nelze přehlédnout ani dva extrémní postoje, které v současné společnosti panují v pohledu na smrt a umírání. Jedním je smrt téměř tabuizovaná⁵⁵ ve snaze vytěsnit její existenci z mysli lidí, kteří o ní odmítají být jen mluvit. V druhém případě se až přespříliš setkáváme se smrtí v médiích, které se snaží zaujmout a upoutat násilím, hrubostí, množstvím tekoucí krve ve filmech i ve zprávách. Tato smrt se nás sice bezprostředně netýká, ale bývá zdrojem jistého vzrušení.⁵⁶ Tyto protipóly jsou paradoxem, který charakterizuje současné prožívání mnoha lidí.

Tento vnitřní nesoulad, který současné prožívání člověka charakterizuje, ho zároveň nutí nalézat řešení, které by mu pomohlo se se smrtí vypořádat, neboť ona je pro něho stále jevem beroucím jistotu a klid. Přes veškerou snahu zcela vytěsnit smrt ze svého života, se ona skrze různé situace vždy znovu bolestně připomíná. Obrazům smrti v podobě násilí, kterou nám zvěstují masmédia, se jistě dá předejít zpřísněním bezpečnostních opatření, což je bezesporu správné, nicméně i zde hrozí nebezpečí, že strachem z možného, nikoli však pravděpodobného, se dobrovolně vzdáváme základní svobody, která sice může připouštět potenciální riziko, ale k přirozenému životu patří. Druhým, snad

53 Srv. KLIMEŠ, L. *Slovník cizích slov*. Praha: SPN, 2002, s. 251.

54 Srv. FAGGIONI, M. P. *Život*, s. 305.

55 „Fenomén tabuizované smrti“ jako obecný jev souvisí se samozřejmostí života. Není tudíž důsledkem nedávné socialistické minulosti: „V ekonomicky vyspělých zemích světa došlo rovněž k důsledné tabuizaci smrti. (...) Smrt je vnímána jako nutný, ale nepatřičný fenomén, který se vlastně nehodí do světa ovládaného vědou, technikou a medií, do světa, který je posedlý mládím, sexem, úspěchem a hromaděním hmotných statků. Smrt je skrývána, je vhodné o ní mlčet a nahlas je žádoucí ujišťovat sebe i druhé, že v blízké budoucnosti zvítězíme i nad příčinami dnešních smrtí.“ HAŠKOVCOVÁ, H., *Thanatologie*, Praha: Galén, 2000, s. 22.

56 Srv. WRIGHT, CH. *Životní problémy očima křesťanů*. Praha: Nakladatelství Luxpress, 2001, s. 83.

i méně častým, setkáním se smrtí bývá úmrtí osoby blízké nebo z blízkého okolí. Toto druhé setkání se však člověka logicky dotýká hmatatelněji, neboť se zde jedná o fakt, který bezprostředně ovlivňuje jeho bytí. Skrze media se setkáváme se smrtí jen zprostředkovaně, a proto řešení smrtelnosti v naší blízkosti dostává většinou prioritu.

V tomto ohledu otázka po smrti vzbudila v posledních letech opět silnější zájem širší veřejnosti. Podnětem k novému tázání po smrti je například i diskuse kolem eutanazie, takzvané „dobré smrti“. Jak jsme zmínili, dnes se nejspíše *„každý dostane do situace, v níž se tyto otázky a odpovědi stávají naléhavými vzhledem k jeho vlastnímu životu a umírání nebo vzhledem k odpovědnosti za lidi jemu blízké.“*⁵⁷ Proto i možnost, že by mohlo existovat řešení, jak omezit alespoň utrpení v umírání, je vítanou nadějí. Bohužel i v tomto hledání řešení se prosazuje lidské sobectví, které nemá zájem nalézt ke smrti ten správný postoj, ale snaží se jí vyhnout, i kdyby to znamenalo opuštění dříve blízkých.

Přes všechny snahy, jak omezit vliv smrti, či jak ji co nejvíce vzdálit od našeho života, se člověk stále přesvědčuje, že smrt je přirozenou a nutnou součástí každého života. Ať to člověk jakkoli v jistých dobách svého života odmítá, nezbyvá nakonec, než ji přijmout jako fakt, který nemusí být vždy zdrojem bolesti a zmaru, ale jako neodmyslitelná součást života se může stát pramenem moudrosti.

⁵⁷ SCHERER, G. *Smrt jako filosofický problém*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, s. 21.

2 KŘESŤANSKÁ NADĚJE

S pojmem „naděje“ se v našem životě setkáváme nezdůvada. Naděje je jednou z hybných vášní člověka, je principem dynamičnosti a aktivity. Opírá se o motivy, které dávají člověku jistotu, že se dokáže s překážkami a obtížemi vypořádat a dosáhne vytouženého dobra.⁵⁸ Znamé přísloví „naděje umírá poslední“ skvěle charakterizuje lidství, jež se přirozeně vzpíná ke svému cíli. V okamžiku dosažení cíle pak naděje „umírá“. Zaniknout samozřejmě může i v poutech zoufalství, a to ve chvíli, kdy se cíl ukáže jako nedosažitelný. Proto je důležitý i stanovený cíl. Ve chvílích umírání, kdy logicky zaniká, a mnohdy i bolestně, naděje v cíle pozemské, může naopak křesťanská naděje zaznamenat zvláštní růst a sílu, neboť se nyní zvlášť silně vynořuje její cíl – život věčný.

2.1 Smrt ve světle Kristova vzkříšení

Cíl křesťanské naděje se zjevuje ve světle velikonočního tajemství. Svatý Pavel ve svém listu do Korintu připomíná, že křesťan, který umírá v Kristu, opouští „domov tělesný“ a odebírá se „do domova k Pánu“ (srv. 2K 5,8). Tento domov se pro lidstvo stává reálným právě Kristovou velikonoční obětí, kdy svým zmrtvýchvstáním poráží odvěkého lidského nepřítele – smrt (srv. 1K 15,26).

Ježíš, aby nás vykoupil, prošel naší cestou až do konce, zřekl se svého božství, „vzal na sebe přirozenost služebníka, stal se jedním z lidí“ (Fp 2,7). Podílel se na našich zklamáních, trpkostech, souhlasil stát se obětí nepochopení a nenávisti a v této protřpěné existenci podal důkaz své věrnosti Bohu a své vykupitelské lásky k lidem až k mučednictví kříže. Do svého sebezmaření vložil novou životnost Ducha. V utrpení nám dal důkaz své lásky a svým vzkříšením dovršil své vítězství a tak nadobro zničil moc smrti (srv. 1K 15,55). Toto je velikonoční tajemství života a smrti, které má svůj cíl ve vzkříšení.⁵⁹

58 Srv. BENEŠ, A. *Božské ctnosti*. Praha: Krystal OP, 1997, s. 50.

59 Srv. FIORES, S. – GOFFI, T. *Slovník spirituality*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999, s. 1029.

V nebeském domově, našem druhém životě, oslaveném vzkříšeným Kristem, bude všechna plnost, bude to úplné vítězství nad jakoukoliv formou utrpení: „*A smrti již nebude, ani žalu ani nářku ani bolesti už nebude*“ (Zj 21,4).⁶⁰

Hans Urs von Balthasar popisuje ve své knize „*Síla křesťanské naděje*“ důvody, pro které je na místě doufat. Před soudem totiž nestojíme bezradně a bez odvahy, neboť naším soudcem je ten, který nesl hřích jednoho každého člověka.⁶¹ Tato naděje je z pohledu víry v Kristovo spasitelské dílo nepochybně opodstatněná.

„*Naděje je božská ctnost, kterou toužíme po nebeském království a po věčném životě jako po svém štěstí tím, že důvěřujeme Kristovým příslibům a nespolehnáme na své síly, ale na pomoc Ducha svatého.*“⁶²

„*Ctnost naděje odpovídá na touhu po štěstí, kterou Bůh*“ při stvoření „*vložil do srdce každého člověka; přijímá očekávání, která podněcují lidskou činnost; očišťuje je a zaměřuje k nebeskému království; chrání před malomyslností; ve chvílích opuštěnosti; rozšiřuje srdce v očekávání blaženosti. Vzpruha naděje chrání před sobectvím a vede k radosti z lásky.*“⁶³

Naděje zakotvená ve smrti a následném vítězství Ježíše Krista nad smrtí přináší věřícím pokoj mimořádně umocněný vírou, že naše existence nespěje k marnosti, nýbrž je zakotvená ve věčnosti, která je skrze universálnost Kristovy oběti dosažitelná každému. Tato naděje se však zdaleka neopírá jen o nějakou těžko ověřitelnou informaci, ale má svůj základ ve víře, která je již nyní živena skutečností a jejím osobním prožíváním. Papež Benedikt XVI. ukazuje víru, která není zdaleka jen pouhým vzepětím ke skutečnosti, která má teprve přijít, ale dosud zcela schází. „*Víra nám podává již nyní něco z očekávané skutečnosti a tímto způsobem už přítomná skutečnost vytváří základ, jímž můžeme „dokázat“ to, co zatím ještě nevidíme. Víra tak vztahuje budoucnost do přítomnosti, takže*

60 Srv. FIORES, S. – GOFFI, T. *Slovník*, s. 1031.

61 Srv. BALTHASAR, H. U. *Síla křesťanské naděje*. Olomouc: Nakladatelství Velehrad, 1995, s. 63.

62 KKC 1817, srv. Žd 10,23.

63 KKC 1818.

budoucnost již není jen čisté „ještě ne“. Budoucnost se tak dotýká přítomnosti a proměňuje ji. Takto se přítomnost prolíná s budoucností.“⁶⁴

Naše křesťanská naděje tedy zdaleka není smyšlenkou bez jakéhokoli opodstatnění, nýbrž se zakládá nejen na věky potvrzené víře, ale i na historické události, kterou prezentuje osoba Ježíše Krista, a dále ji potvrzuje naše osobní prožívání skutečnosti, kterou evangelium přináší. V poznávání evangelia o Kristově spasitelském činu, kterým nám lidem připravuje místo ve svém království (srv. J 14,1–3), můžeme položit základ naší naděje, že budeme žít, i kdybychom zemřeli (srv. 1Te 4,14).

Tato naděje přináší do lidského srdce obzvláště výjimečným způsobem pokoj a radost. Tyto pak dovolují uvidět vlastní existenci smysluplně, neboť *„kdo má naději a kdo má po čem toužit, má také budoucnost a jeho život má fascinující zacílení. To vše je tak nádherné, že se tomu člověk až bojí uvěřit, protože často bývá obklopen ošklivostí.*“⁶⁵

2.2 Zdroje křesťanské naděje

Z předchozího poznáváme, že naděje není pouhým citem, chvilkovým rozpoložením nebo psychickým stavem bez jakéhokoli rozumného opodstatnění, o který opřít se by bylo čirou pošetilostí. Není jistě lehké vysvětlit obsah slova naděje, natož jeho význam pro život, nicméně zakoušená láska a víra v dobro, jež nejsou pouhým zdáním, jí dodávají sílu logické duchovní reality. Křesťanská naděje se jako duchovní síla ozřejmí především před životní otázkou, kterou je tajemství smrti. Bez Kristova spasitelného vykoupení a jeho příslibu připravených příbytků (srv. J 14,2; 2K 5,1) a bez již zde na zemi zakoušené lásky, jež potvrzuje jeho věrnost, by tato zkušenost pozemské pomíjivosti byla pouze chladným popřením vši myslitelné naděje. Svou jistotu však křesťanská naděje nalézá v osobě Ježíše Krista, u něhož se milostivé přijetí lidského osudu a člověka vůbec skrze Boha stalo dějinným. Právě toto přijetí lidských dějin, obsažené v samotném Božím plánu, dává naději na její „správnost“.⁶⁶ V každém

64 BENEDIKT XVI. *Spe salvi*. Praha: Paulínky, 2008, č. 7.

65 POSPÍŠIL, C. V. *Teologie služby*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002, s. 67.

66 Srv. RAHNER, K. – VORGRIMLER, H. *Teologický slovník*. Praha: Zvon, 1996, s. 197.

našem pozemském ulpívání je dobré vyslovit staré mnišské pravidlo „*Memento mori*“ (pamatuj na smrt) jako trvalou připomínku pomíjivosti života na této zemi a zároveň příslibu lidské nepomíjitelnosti, jež v prostoru Kristovy oběti probouzí naději, tak potřebnou pro poslední chvíle.

Dalším pro nás stěžejním zdrojem vnitřního života naděje je také liturgická praxe církve. Kristus neopouští svoji církev, ale je v ní, především v liturgických úkonech, stále přítomen, aby spolu s ní a skrze ni uskutečnil veliké dílo spásy. V liturgii jsou znamení, která lze vnímat smysly. Tato znamení značí posvěcení člověka a způsobem každému z těchto znamení vlastním ono posvěcení uskutečňují.⁶⁷ V liturgii se každý člověk nejen setkává se znameními, která mu připomínají objekt naděje, ale v liturgickém slavení se naděje přímo naplňuje, neboť se právě zde věřící reálně setkává s Kristem – cílem svého snažení. Pozemská liturgie je nám proto určitým předobrazem účasti na liturgii nebeské.⁶⁸

Kristus se objevuje předně v praktickém vysluhování a přijímání svátostí, neboť ony „*jsou účinná znamení milosti, ustanovená Kristem a svěřená církvi, jimiž se nám uděluje božský život.*“⁶⁹ Ten pak přináší plody v těch, kteří ho přijímají s požadovanou dispozicí.⁷⁰ Základním zdrojem naděje jsou pak v této oblasti tzv. *iniciační svátosti (křest, biřmování, eucharistie)* – svátosti, které uvádějí přímo do společenství božského života.

Křest – je svátostí, která je začátkem nového života, křtěnci smývá dědičný hřích, vtiskuje mu do duše nezrušitelné znamení a on se tak stává dítětem Božím. Sám Ježíš přikázal svým učedníkům, aby hlásali evangelium a křtili všechny národy. „*Jděte ke všem národům a získávejte mi učedníky, křtěte je ve jménu Otce i Syna i Ducha svatého*“ (Mt 28,19–20), neboť „*kdo uvěří a přijme křest, bude spasen (...)*“ (Mk 16,16). Ve křtu přijímá Kristus člověka za

67 Srv. *Sacrosanctum Concilium*. In *Dokumenty II. vatikánského koncilu*. Praha: Zvon, 1995, č. 7.

68 Srv. *taméž*, č. 8.

69 KKC 1131.

70 Srv. KKC 1131.

vlastního. Toto přijetí Kristem ve křtu je jedinečným a neopakovatelným znovuzrozením k věčnému životu,⁷¹ jež je cílem křesťanské naděje.

Toto společenství nabídnuté a vzniklé ve křtu je láskyplně živeno Tělem a Krví Krista v Eucharistii. Ježíš sám se stává pokrmem, on je středem hostiny, která je prožívána ve společenství⁷² (*communio, koinonia*) a vytváří tak úzký vztah mezi stolovníky. V tomto blízkém společenství se Kristus, objekt naší naděje, stává i pramenem této naděje, neboť neodtažitost milovaného vždy naději posiluje. Kristův příslib „*Kdo jí mé tělo a pije mou krev, má život věčný a já ho vzkřísím v poslední den*“ (J 6,54) se tak v Eucharistii stává již zde na zemi reálným.

Břimování – též nazývané svátost dospělosti, posiluje křesťana v započaté cestě nového života. Tato svátost pokřtěného v síle vylití Ducha svatého a ve spojení s církví dává sílu naplňovat víru slovem i životem jako svědek naděje. Toto potvrzují Kristova slova: „*Přímluvce, kterého vám pošlu od Otce, Duch pravdy, jenž od Otce vychází, ten o mně vydá svědectví*“ (J 15,26).

Mimo tyto zmíněné iniciační svátosti, jež spolu úzce souvisí, neboť pokládají základy křesťanského života, se křesťan reálně setkává s Kristem, pramenem a zároveň i cílem svého života, též ve svátostech uzdravení (smíření a nemocných) a ve svátostech sloužících společenství (kněžství a manželství).⁷³ V každé z těchto dalších čtyř svátostí Kristus naplňuje život svých milých milostí, která je vlastní charakteru každé konkrétní svátosti.

Kromě svátostné praxe církve se obnovuje a posiluje křesťanská naděje i v modlitbě (srv. Mt 26,41; Jk 5,15), duchovních společenstvích (srv. Sk 2,47; 1J 1,3), svátostinách (srv. 1Pt 3,9), nezištné službě lásky (srv. 1Pt 4,8; Jk 2,22), prohlubování ctností (srv. Fp 4,8) a v mnoha dalších z nepřeberných možností. Všechny úkony křesťanské praxe jsou mezi sebou vnitřně propojeny, takže si nikterak neodporují, ale naopak se doplňují, a tak rozšiřují a prohlubují schopnost člověka vnímat moudrost, velikost a dobrotu Boží, čímž se zároveň i sám člověk

71 Srv. MÜLLER, G. L. *Dogmatika pro studium a pastorači*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2010, s. 680.

72 Srv. JAN PAVEL II. *Ecclesia de eucharistia*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2003, č. 34.

73 Srv. KKC 1211.

stává obrazem naděje, neboť se tak připodobňuje tomu, podle jehož obrazu byl stvořen (srv. Gn 1,26).

Jistě nejdůležitějším pramenem křesťanské naděje je modlitba. „*Modlitba staví náš rozum do Božího jasu a světla a naši vůli vystavuje teplu nebeské lásky. Proto nic jiného nemůže očistit (...) náš rozum od jeho nevědomosti a naši vůli od jejich zvrácených náklonností, jako právě modlitba.*“⁷⁴ Modlitba jako rozhovor vyjadřuje vztah s Bohem, předpokládá víru v živého, osobního a milujícího Boha, který je skutečně přítomen, mluví k nám a také naši upřímnou modlitbu slyší. Sám Ježíš Kristus nás tomuto vztahu učil, když nám dovolil modlit se k Bohu jako k svému Otci (srv. Mt 6,9). Vědomí synovství nese v sobě velkou naději, která je dána vědomím důstojnosti, kterou máme v očích Božích. Vždyť on sám nás vyvolil, abychom měli účast na jeho dědictví spolu s jeho Synem Ježíšem Kristem, a spolu s ním byli účastní Boží slávy (srv. Ř 8,14–17; Ga 3,29; 4,6–7; Ko 3,24). Také modlitby *Zdravas Maria*, *Andělé Boží, strážce můj* aj. nesou v sobě tradiční víru v Boží pomoc a ochranu Panny Marie, andělů a svatých v čase umírání a ve chvíli smrti.

Pro okamžik smrti nabízí církev také zvláštní možnost získání plnomocných odpustků,⁷⁵ jako projev nevýslovné Boží dobroty k člověku, kterého Bůh miluje, protože nemůže jinak, vždyť Bůh je láska (srv. 1J 4,16). I zde tedy vidíme „*křesťanský obraz Boha a (...) z toho vyplývající obraz člověka i jeho životní cesty.*“⁷⁶

Můžeme tedy říci, že vlastně celá křesťanská naděje se živí křesťanskou praxí, je zakotvena v Kristově přítomnosti (srv. Mt 28,20) a spěje k ní. Bez této praxe a tohoto zakotvení zůstává „*lidstvo ponechané svým přirozeným silám*“ a „*nemá přístup do „Otcova domu*“. *Jedině Kristus mohl otevřít člověku tento*

74 SALESKÝ, F. *Úvod do zbožného života*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2003, s. 56.

75 „*Kněz, který uděluje svátosti věřícímu nacházejícímu se v nebezpečí smrti, ať mu neopomene udělit rovněž apoštolské požehnání spojené s plnomocnými odpustky. Pokud nemůže být přítomen kněz, svatá matka církev uděluje věřícímu rovněž odpustek pro okamžik smrti za předpokladu, že věřící je odpovídajícím způsobem disponován a že se v průběhu svého života obvykle modlival. V tomto případě církev nahrazuje tři podmínky pro získání odpustku. Pro získání tohoto odpustku se doporučuje použít obraz Ukřižovaného nebo kříž. Tento plnomocný odpustek pro okamžik smrti může získat i věřící, který téhož dne již získal jiný plnomocný odpustek.*“ *Enchiridion odpustků*. Olomouc: Matice cyrilometodějská s.r.o., 2000, kap. 12.

76 BENEDIKT XVI. *Deus caritas est*. Praha: Paulínky, 2006, č. 1.

přístup, aby nám dal naději, že i my, jeho údy, budeme spojeni v téže slávě tam, kam nás předešel on jako naše Hlava a jako Prvorozený.“⁷⁷ Odklonem od Boha Stvořitele, jež se projevuje touhou sloužit raději stvořenému než Stvořiteli, začíná člověk pociťovat marnost a konečnost. Je to logický důsledek, neboť mimo Boha je pomíjivost skutečností. Bez reálného základu pro naději se pak přirozeně dostavuje beznaděj či zoufalství, které se projevuje strachem, podrážděností, nerozumným jednáním, a to nejvíce právě v okamžiku nemoci a umírání. Tyto chvíle asi nejvíce na člověka doléhají a působí uzavření se do sebe, úzkosti a někdy dokonce vzpouru vůči Bohu. V případě setkání s křesťanskou nadějí však nemoc a blízkost smrti, přes veškeré obavy, bývají příležitostí k růstu, větší zralosti, možnosti rozlišit, co je v životě důležité, přehodnocení priorit. Nemoc takto nejednou způsobí hledání Boha nebo návrat k Němu. Z toho důvodu je důležité převádět křesťanskou naději do praxe v životě na tomto světě.

2.3 Vnější projevy naděje

Jak jsme zmínili, křesťanská naděje má svůj pevný základ v osobě Ježíše Krista a jeho spásonosné oběti. Poznali jsme též, že v praxi dnešní církve je onen základ naděje stále živý a proto křesťanský život je nejen logickou odpovědí na pocit nejistoty vlastní existence, ale i nevysychajícím pramenem dostatečného povzbuzení. Čas od času se totiž opakuje kritické tvrzení, že víra je vlastně pouhá berlička v životě pro ty, kteří si s pozemským životem neví rady a ohlašovaný Bůh je vlastně jen jakýmsi bohem nemocných, jak již před léty sděloval Nietzsche,⁷⁸ a tudíž i naděje probuzená na základě křesťanské víry je pouhou pošetilostí. Tento trend rozvíjejícího se ateismu je jistě nepopíratelný, nicméně jsou dobré důvody k domněnce, že velká řada nevěřících ve skutečnosti a v hlubším přesvědčení bezbožná není.⁷⁹ Ať již jsou tato tvrzení či názory jakkoli shodné s vnitřním přesvědčením či jen na oko zakrývají vnitřní nejistotu, nemohou popřít fakt, že křesťanská naděje v dobro budoucího života je zároveň

77 KKC 661.

78 Srv. STÖRIG, H. J. *Malé dějiny filozofie*. Praha: Zvon, 1993, s. 386.

79 Srv. PESCHKE, K. H. *Křesťanská etika*. Praha: Vyšehrad, 1999, s. 47.

základem pro realizované dobro v tomto světě. Hodnota života se neopírá o jeho schopnosti, ale o mnohem hlubší poznání Božího určení, které stvořenému bytí On sám stanovil. Tento pohled nejen že koresponduje s vnitřní touhou každého člověka po naplnění a dává naději smysluplnost, ale garantuje i logiku pozemského dobra.

Jak jsme naznačili, naděje zdaleka není jen pouhou berličkou pro bezmocné, ani pasivním očekáváním budoucího zlepšení, je především aktivním projevem toho, že člověk nevidí marnost. Naděje se tedy projevuje dobrou aktivitou zaměřenou na cíl, který člověk očekává. Jak jsme již zmínili dříve, cíl je důležitý. Naděje, která vidí svůj cíl v Bohu, v životě bez utrpení, bude také tímto směrem směřovat své konání. Naděje, která se upíná k hodnotě, kterou vidí v kvalitě vykoupeného života, bude tuto hodnotu ctít a naplňovat již zde na zemi. Není tedy tajemstvím, že cíl, k němuž se naděje ubírá, je v ní již určitým způsobem ukryt a v projevech vnějšího jednání jej lze rozpoznat.

Křesťanská naděje se projevuje v konkrétních skutcích duchovního a tělesného milosrdenství,⁸⁰ které mají své opodstatnění ve víře, že lidství nepropadá marnosti, ale naopak je Bohem vyvoleno k vládnutí ve věčném životě (srv. Ř 5,17).

V oblasti lidského umírání se skutky milosrdenství projevují především hospicovou péčí, kdy je umírajícímu stále přiznávána neumenšená hodnota a důstojnost. Dále paliativní léčbou, která se již zaměřuje na tišení bolesti, a tak nemocnému zajišťuje úlevu a velmi účinně napomáhá pokojnému umírání.⁸¹ I snaha provázet umírající v prostředí jejich domova je hodnotným činem lásky, který se uzavírá v důstojném zacházení s tělem zemřelého,⁸² rozloučením se s ním a jeho uložením k poslednímu odpočinku.

80 „Skutky milosrdenství jsou činy lásky, kterými pomáháme svému bližnímu v jeho tělesných nebo duchovních potřebách. Učit, radit, těšit, posilovat – to jsou skutky duchovního milosrdenství, stejně jako odpouštět a trpělivě vše snášet. Skutky tělesného milosrdenství spočívají obzvláště v tom, že dáváme najíst tomu, kdo má hlad, že hostíme toho, kdo nemá střechu nad hlavou, že odíváme toho, kdo nemá co na sebe, že navštěvujeme nemocné a vězněné, že pohřbíváme zesnulé.“ KKC 2447.

81 Srv. MUNZAROVÁ, M. *Proč ne eutanazii aneb Být, či nebýt?* Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2008, s. 41.

82 Srv. KKC 2300.

Ve zmíněných skutečích tělesného milosrdenství je zároveň ukryto mnoho z milosrdenství duchovního, neboť tělesná péče je neoddělitelně spojena s útěchou, povzbuzením, nabídnutím smíření, probouzením víry a vléváním naděje.

Rozvojem lékařské vědy a současné kultury smrti, která nevěří v život po smrti, se umírání často stává odosobněným a životu odcizeným. Přítomnost utrpení a bolesti v životě je vnímána jako prohra nebo zátěž, které je nutno se všemi prostředky zbavit, aby život opět získal svůj smysl.⁸³ Proto lidé nezakotvení v křesťanské naději na věčný život hledají různé způsoby úniku, a tak volí často špatně. Řešení nabízená křesťanskou praxí jsou vedena opačným smýšlením, které svědčí o nepomíjivosti lidské hodnoty. V neustálé snaze probudit u umírajících poznání vlastního smyslu, se tato řešení ukazují jako oprávněná a logická.

83 Srv. JAN PAVEL II. *Evangelium vitae*. Praha: Zvon, 1995, č. 64.

3 DOPROVÁZENÍ UMÍRAJÍCÍCH

V předchozích dvou kapitolách jsme se snažili nahlédnout na vnímání smrti v různých obdobích lidských dějin a též porozumět pohledu na smrt ze strany křesťanství. Tento křesťanský pohled na smrt je výsledkem dlouhého vývoje, opírajícího se nejen o mnohé zkušenosti člověka s lidstvím samotným, ale také o jeho zkušenosti s Božím vedením a o evangelní zvěst Ježíše Krista. Tyto zkušenosti a víra v evangelium se promítají i do konkrétních postojů a jednání křesťana vůči svým bližním. V této poslední kapitole se budeme proto věnovat osobě umírajícího a jeho doprovázení, které vychází z křesťanské lásky.

Napřed je potřeba se ještě alespoň zmínit o způsobech a možnostech péče o nemocné a umírající v naší společnosti dnes. Z mnohého zkoumání vyplývá, že většina lidí neumírá tam, kde by chtěla. Přáním téměř každého člověka je zemřít doma v rodinném prostředí a v láskyplné péči někoho z nejbližších, který by je doprovodil při odchodu z tohoto světa. Vystává tedy otázka: Proč je realita jiná? Proč je umírání a smrt institucionalizována? Proč většina lidí umírá právě v různých zdravotních a sociálních zařízeních? Nejčastějším důvodem bývá nemožnost opustit práci, kterou by pak s velkými obtížemi příbuzní, tj. ti, kteří mají především doprovázet, znovu hledali. Dále jsou to finanční důvody a v neposlední řadě nezvládnutí náročné situace psychicky.

Přes to všechno se v naší společnosti opět probouzí jev, že nemálo lidí se chce postarat o své příbuzné nebo blízké až do poslední chvíle v domácím a pro nemocného důvěrně známém prostředí. Pro tuto možnost se nabízí mnoho dobrých a dostupných možností, které dnešní společnost nabízí, jako je např. domácí pečovatelská služba, domácí ošetrovatelská služba, domácí hospicová péče, možnost osobní asistence. Lidé případně sami odcházejí ze zaměstnání, aby se mohli o své blízké dobře postarat, a využívají k tomu státem nabídnuté možnosti pobírání sociální podpory, tzv. příspěvku na péči⁸⁴, jehož výše se určuje

⁸⁴ Je pravidelná, opakující se sociální dávka, poskytovaná podle zákona o sociálních službách, která je určena na úhradu za potřebnou pomoc poskytovanou registrovanými poskytovateli sociálních služeb

při sociálním šetření. Mohou také využít nabídek tzv. „respitiční péče“⁸⁵ a odlehčovací služby nebo stacionární hospicové péče, kdy je, dle přání pečujících, nemocný např. ráno přijat a odpoledne odchází domů. I tato možnost se ukazuje jako možná při některém z hospiců či domovů pro seniory, které mohou na určitý čas převzít péči a ulehčit těm, kteří pečují. Ti si takto mohou odpočinout a nabrat sílu do dalších dnů.

V případě, že se rodina není schopna sama, ani za pomoci některé z výše zmíněných služeb, postarat o vážně nemocného, přicházejí na řadu instituce. Je možné využít služeb domovů pro seniory či kamenných hospiců. Tato zařízení však nejsou míněna jako „odkladiště“ a ani by se jím neměla stát, neboť komplexnost péče vyžaduje vztahovou nepřerušenosť. Členové rodiny nadále své nemocné navštěvují, dle možnosti o ně pečují a poskytují jim různé drobné služby, takže nemocný a umírající může stále zakoušet, že je živou a nedílnou součástí své rodiny.

Existují i takové případy vzorové obětavosti, kdy se lidé postarají o nemohoucího souseda či sousedku, i když se nejedná o pokrevní příbuzné. Tuto péči je třeba zvláště ocenit. Více se s tím setkáváme ve venkovských komunitách, kde jsou užší mezilidské vazby a lidé se vzájemně více znají, avšak ani ve městech nejsou tyto případy ojedinělé. Zvláště je tomu tak v krajích s vyšší religiozitou.

3.1 Osoba umírajícího

Nyní se zaměříme už přímo na umírajícího člověka. Již mnoho bylo napsáno o umírajících ve snaze pochopit vše, čím procházejí, s čím vnitřně bojují, co prožívají atd., a tak i odhalit případné potřeby, kterými je možné

nebo osobám blízkým či jiným, výše příspěvku je stanovena po sociálním šetření, dle zdravotního stavu ve stupních I., II., III. a VI., šetření provádí sociální pracovníce úřadu s rozšířenou působností a závěry šetření i s vyjádřením praktického lékaře, předkládají k posouzení a stanovení výše příspěvku posudkovému lékaři, ten rozhodne o stupni závislosti. Srv. *Zákon 108/2006 Sb. o sociálních službách* [Internet 27. 2. 2012.] <http://www.peceoseniory.cz/zakony-a-vyhlasaky/zakon-108-2006-sb-o-socialnich-sluzbach/>

85 Úlevová či odlehčovací služba je vlastně péčí o pečující. Pomáhá lidem, dlouhodobě pečujícím o nemocné nebo jakkoliv postižené.

člověku na sklonku života ulehčit jeho poslední cestu a zachovat mu jeho lidskou důstojnost. I když je nutné ve vši pokoře uznat nemožnost jakkoliv proniknout subjektivní bolest a nejistotu umírání konkrétního člověka, jsou mnohé poznatky odborníků nenahraditelné pro správný přístup a láskyplné doprovázení svých bližních.⁸⁶

Tím, kdo má co říci k tématu doprovázení umírajících, je bezesporu Dr. Elisabeth Kübler – Rossová, která nešetřila silami ani časem a doslova proseděla u lůžka umírajících starých i dětí tolik času, že při jejich odchodu mohla vyslovit, že nemocný postupně řekne vše, co potřebuje sdělit. Když takový člověk zemřel, zjistila, že byla možná jediným člověkem, který jeho slova, přání a starosti bral vážně.⁸⁷ Právě nasloucháním, porozuměním a citlivým přístupem poznala, že svůj odchod a blížící se smrt si nemocný uvědomuje. Na základě pozorování a svých zkušeností popsala pět psychických fází umírání.

První fází je šok, ve kterém umírající popírá poznání blížící se smrti. Byla-li mu tato informace podána nečekaně či netaktně, může se uzavřít do určité izolace. V této první fázi může setrvat až do konce života a je v ní nejvíce ohrožen sebevraždou.

Druhou fází je hněv. Během ní dochází k postupnému vyrovnávání, i když navenek je zřejmá agrese, útočnost a výbuchy zlosti vůči všem lidem, dokonce i přátelům a příbuzným. Nemocný neví, proč takto jedná, a sám tím trpí.

Třetí fází pak je smlouvání, během které umírající tápe mezi iluzí a jistotou a odhodlává se k velkým slibům typu: „Pokud přežiju, přinesu velké oběti.“

Čtvrtou fází je zoufalství. Ta je charakteristická depresí způsobenou lítostí ze ztráty. Může být také nazvána smutkem. Právě v tomto období dochází k vyslovení prosby o ukončení života eutanazií, a proto se zde otevírá největší prostor pro toho, kdo ho doprovází.

Pátou, poslední, fází je smíření, souhlas neboli přitakání. Mnozí však do této fáze nevstoupí. Důvodem může být neschopnost odložit úzkost, ale mohou

86 Srv. GRŮN, A. *Smrt v životě člověka*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1997, s. 18.

87 Srv. KÜBLER – ROSSOVÁ, E. *Život a umírání*. Hradec Králové: Signum unitatis, 1991, s. 3.

to být i životní výčitky, které umírající prožívají. Smíření může být zastřeno rezignací, vzdáním se zápasu a pocitem bezmocnosti.⁸⁸

Pořadí ani délka jednotlivých fází nejsou u každého stejně dlouhé a ne každý nutně prochází všemi fázemi. Pro toho, kdo spojil své utrpení s Kristovou obětí na kříži, není nutné projít všemi psychickými fázemi. V tragické situaci porážky, kterou je i smrt, je křesťanská víra pramenem pokoje a vyrovnanosti. To, co je z lidského hlediska absurdní a co již ztratilo smysl, může znovu nabýt smyslu a hodnoty pro ty, kteří umírají ve Velikonoční naději v Krista, který zemřel a vstal z mrtvých. I ve smrti může člověk nalézt odpověď na závěrečné Boží povolání, kterým se může stát jeho osobní láskyplné darování vlastního života skrze bolest a soužení, které provázejí naši lidskou existenci k horizontu radosti bez konce.⁸⁹

Nemocný v terminálním stádiu často prožívá existenční zkušenost, která je nesmírně bolestná. Je mnohdy plně závislý, podobně jako dítě, na těch, kteří se o něj starají a nezřídka představuje aspekty fyzického i psychického chátrání. Tato osoba, pokud je v sevření úzkosti a bolesti, si připadá, že ztratila všechnu lidskou důstojnost. Tento pocit ztráty smyslu, toto vnímání nedůležitosti, je však vždy ovlivněno zmíněnou úzkostí, kterou umírající prožívá, a nemůže být proto nikdy opomíjeno v našem pečovatelském úsilí. Lidský život si zachovává svojí velikou hodnotu, i když se jeho kvalita jeví jako ubohá. Z tohoto důvodu se mají každé osobě vždycky zajistit základní a nezcizitelná práva, jak je velmi podrobně formuloval španělský jezuita M. Cuyas.

Zařazujeme mezi ně především právo netrpět, když bolest může být zmírněna, právo na běžnou a symptomatologickou léčbu, právo na pravdu, která je vyslovena s taktem, právo na svobodu svědomí, právo na autonomii, což znamená svobodu rozhodovat o svém zdraví a léčbě i jejím případném odmítnutí, právo na důvěrný dialog, právo nezůstat osamocený a právo na pochopení. Všechna se týkají nemocných v terminálním stadiu života a jejich uznání ze

⁸⁸ Srv. BRABEC, L. *Křesťanská thanatologie*. Praha: GEMMA89, 1991, s. 70.; též srv. FAGGIONI, M. P. *Život v našich rukách*. Spišská Nová Ves: Spišská kapitula, 2007, s. 306.

⁸⁹ Srv. FAGGIONI, M. P. *Život*, s. 307.

strany všech, kteří je v těchto okamžicích doprovázejí, je podmínkou, aby nemocní mohli zemřít důstojně, tzn. způsobem hodným člověka.⁹⁰

Tato základní a nezcizitelná práva vycházejí z antropologického pohledu na člověka, který má své bio–psycho–sociální a spirituální potřeby. Ty jsou přijímány v medicíně a ošetrovatelství stejně jako na ostatních úrovních.

Biologické potřeby jsou naplňovány v ošetrovatelském procesu péčí o možné fyzické pohodlí nemocného a vycházejí z přirozených pochodů jeho organismu. Psychické potřeby se projevují v pocitech nemocných a ve vidění jejich současné situace. V jejich psychice se odvíjí zápas přijetí nemoci, stáří a smrti. Oblast vztahů a začlenění do společnosti se promítá v sociálních potřebách nemocných. Důležité jsou především nejtěsnější vztahy, a to mezi partnery, rodinnými příslušníky, přáteli a kolegy. Možná jako ještě důležitější se jeví potřeby spirituální, které nemají vždy nutnou souvislost s vírou v jediného Boha. Tato oblast lidského bytí je často obtížně sdělitelná, neboť se dotýká nejhlubších hodnot a jistot, které si nemocný v sobě nese a o které se opírá.⁹¹

Zmíněné poznatky a potřeby z nich vyplývající nejsou a ani nemohou být rutinně a obecně aplikovány na všechny pacienty, neboť každá lidská osoba je zároveň i jedinečnou a konkrétní osobností. Nicméně snaha o obecné porozumění a přijetí lidské slabosti usnadňuje i jedinečný a správný přístup, který každý konkrétní umírající člověk potřebuje.

3.2 Osoba doprovázejícího

V předchozí kapitole jsme se snažili popsat pohled na osobu doprovázenou, která je v péči o umírající středem našeho zájmu. Nyní krátce zaměříme svůj pohled na toho, kdo tyto lidi na cestě k věčnosti doprovází. Bez pohledu na osobu doprovázející a bez pravdivého zájmu o ni by naše pochopení samotného smyslu doprovázení umírajících bylo chybné.

90 Srv. FAGGIONI, M. P. *Život*, s. 308.

91 Srv. PROKOP, J. *Spiritualita umírajících pacientů* (disertační práce). Brno: Masarykova univerzita, 2006, s. 143.

Nutným požadavkem, který je kladen na doprovázejícího, je osobní vztah, bez kterého jakékoli doprovázení nemůže dojít skutečného cíle. Chybí-li tato kompletnost, hrozí, že doprovázení nebude dostatečně účinné a smysluplné.

Tím kdo má výsostné místo v doprovázení, je především rodina, tj. nejbližší příbuzní. Ale často bývá tím, kdo doprovází, i kněz nebo jiná duchovní osoba, např. řádová sestra. A někdy může doprovázet i lékař nebo ošetřující personál, který má k nemocnému blízký vztah. Zvláště v nemocnicích však toho není ošetřující personál schopen pro svoji nadměrnou časovou vytíženost, byť má ty nejlepší teoretické znalosti. Za těchto okolností by pak mělo být úkolem zdravotníků zprostředkování duchovní péče a praktické pomoci i příbuzným, aby dovedli statečně a dobře stát po boku umírajícímu členu své rodiny.

Potřebné předpoklady pro to, abychom druhým mohli stát na blízku ve chvílích rozhodujících o všem příštím, je ochota, empatie a odhodlání, jakkoliv nechceme podceňovat i odborné znalosti a praktické dovednosti. Z mnohých zkušeností totiž poznáváme, že empatie a lidská zralost je schopna i mírné vědomostní mezery doplnit, za předpokladu, že je ochota doprovázet a být nablízku. Láska, přátelství, něžnost, radost a soucit jsou konkrétními projevy, které nás uschopňují ke službě. Bez nich by celistvá péče o nemocné a umírající nebyla naprosto možná. „*Soucit, který v nás nezřídka utrpení vzbuzuje, učí lásku, která se pak projevuje ve službě druhým.*“⁹² Tato láska je zcela konkrétní. Obyčejnému člověku je známý pozitivní vliv radosti a lásky, podobně jako důvěry v osobní pomoc lékaře nebo kněze.⁹³ Že si tuto pravdu v minulosti lidé jen nenamlouvali, dnes jasně dokazují vědci, kteří zkoumají účinky látek vylučujících se v mozku v souvislosti s prožíváním emocí.⁹⁴

Všeobecně je známo, že negativní emoce mohou způsobovat mnoho chorob. Naopak pozitivní emoce jsou zdrojem sil. V péči o nemocné je možné uplatnit kombinaci emocí jak vrozených, tak i získaných. Mezi vrozené řadíme

92 GREISIGER, R. – GREISIGEROVÁ, A. M. *Bůh mého života*. Tmava: Vydavatelství Dobrá kniha, 2003, s. 58.

93 Srv. SVATOŠOVÁ, M. *Hospice a umění doprovázet*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2011, s. 28.

94 Srv. *tamtéž*, s. 28.

především prožitek tělesného kontaktu,⁹⁵ který má původ v lůně matky. Mezi získané pozitivní emoce patří např. utišení hladu, které jedinec zakouší už při kojení. Lidský dotek proto může významně pomoci každému člověku, který potřebuje zdroj naděje a síly.⁹⁶

Pokud je třeba cokoliv sdělit, nastupuje komunikace, která může být verbální, ale i nonverbální. Ačkoliv jsme často přesvědčeni, že se beze slov neobejdeme, je z pozorování zřejmé, že mnohé z našich výpovědí jsou právě beze slov – pohled očí, tón hlasu, pohlazení nebo držení za ruku a fyzická přítomnost, tichá modlitba u lůžka.

Umění naslouchat s opravdovým zájmem a úctou k doprovázenému je projevem nesobecké lásky. Symbolicky to vyjadřuje i stavba našeho těla, které má dvě uši, ale pouze jedna ústa. Naslouchání a pozornost jsou proto nejpotřebnější prostředky, kterými můžeme být významně nápomocni druhým. Ještě více je obdarujeme, jsme-li v situaci plně přítomni i svým srdcem. Často stačí se zájmem pouze naslouchat a sdělené přijímat, aniž bychom se vždy snažili všemu porozumět.⁹⁷

Doprovázející by měl vědět, že pro každého člověka ve všech obdobích života je důležitá smysluplná komunikace o zásadních událostech jeho života. Skrze vyprávění jednotlivých životních úseků může nemocný znovu objevit jejich smysl a krásu. Spirituální potřeby se ukazují v některých okamžicích vyprávění nemocného a je nutné na ně brát zřetel při snaze o dobré duchovní doprovázení.⁹⁸

Nežřídka se při doprovázení umírajících můžeme setkat se situací, ve které nemocný trpící člověk volá o pomoc i formou, která je z morálního hlediska naprosto nepřijatelná. Máme na mysli ožehavé téma eutanazie. Jeho volání po smrti je ovšem výzvou pro pečující a je nutno si klást otázku, v jaké oblasti se nedostává dotyčnému péče. První starostí není utěšovat, ale snažit se

95 Srv. SVATOŠOVÁ, M. *Hospice*, s. 29.

96 Srv. *tamtéž*, s. 29.

97 Srv. OLIVIERE, D. – FIRTHOVÁ, P. – LUFFOVÁ, G. a kol. *Ztráta, změna a zármutek v kontextu paliativní péče*. Brno: Společnost pro odbornou literaturu, 2007, s. 236.

98 Srv. POLLARD, A. – SWIFT, K. *Komunikační dovednosti v paliativní péči*. In: O'CONNOR, M. – ARANDA, S. a kol. *Paliativní péče pro sestry všech oborů*. Praha: Grada Publishing, 2005, s. 324.

odhalit pravou příčinu. Ta může být v kterékoliv ze čtyř oblastí lidské osoby. Je reálnou skutečností, že pokud se nemocnému dostává maximální podpory a jsou naplněny všechny potřeby, zpravidla o ukončení života nežádá.⁹⁹ Eutanazie není odpovědí na lidskou slabost, ale jako aktivní ukončení života je vždy vraždou, „*ať jsou její způsoby a důvody jakékoliv. Těžce odporuje důstojnosti lidské osoby a úctě k živému Bohu, jejímu Stvořiteli.*“¹⁰⁰ Snaha doprovázejících musí být vedena vědomím lidské důstojnosti a hodnoty života v jakémkoli stádiu. „*Aby nemocný mohl zemřít důstojně, pak musíme vnímat všechny jeho vzájemně provázané a neoddělitelné dimenze,*“¹⁰¹ nevyjímaje spirituální potřebu umírajícího. Má-li být i ta naplněna, je nutné, aby nám byla případná vnitřní nouze nemocného známa.¹⁰²

Cennou a nenahraditelnou zkušeností zůstává vědomí smysluplné služby. Ze zkušeností doprovázených je zřejmé, že obdarovaným a tím, kdo dostává stokrát více, je často právě doprovázející, i když by se mohlo na první pohled zdát, že především dává.

Před časem jsme měli možnost jako kolektiv domova pro seniory doprovázet a pečovat o manželský pár, který byl vzájemně srostlý natolik, že ve chvíli, kdy se výrazně zhoršil zdravotní stav jednoho z manželů, začal chřadnout i ten druhý. Jejich vzájemným přáním bylo odejít společně. Po asi třítydenní péči o tyto manžele oba v rozmezí čtyř dnů zemřeli, smíření s Bohem i lidmi, v přítomnosti svých dvou dcer a vnuků, kteří velmi toužili po tom, aby mohli být přítomni jejich odchodu.

V období, kdy umírali, prošli jejich nejbližší příbuzní i kritickým obdobím, kdy opakovaně žádali ukončení života umírajících, přestože si byli vědomi, že je to protizákonné. Nebyli schopni unést pohled na utrpení svých drahých. Na rozdíl od umírajících, kteří byli ve fázi smíření, rodina prožívala strach a tíseň. Byla nutná větší duchovní péče o příbuzné – utěšit, uklidnit, vysvětlit, co v tuto chvíli pro své rodiče můžou udělat, což se v průběhu

99 Srv. SVATOŠOVÁ, M. *Hospice a umění doprovázet*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2011, s. 31.

100 KKC 2324.

101 MUNZAROVÁ, M. *Eutanazie, nebo paliativní péče?* Praha: Grada Publishing, 2005, s. 16.

102 Srv. *tamtéž*, s. 16.

doprovázení podařilo, i když bylo třeba šetrně, opakovaně a především otevřeně mluvit o blížícím se odchodu. Na příbuzných byly patrné velké obavy ze smrti, strach o ní mluvit. Láskyplná péče o umírající měla také vliv na celý tým, který se více stmelil. A ačkoliv mnozí prožívali z dění na počátku strach, v závěru mnohokrát vyslovili vděčnost a i přání, aby směli odejít z tohoto světa podobně jako tito manželé, doprovázeni svými dětmi a obklopeni něžnou péčí, která zachovává lidskou důstojnost až do konce.

3.3 Smíření jako cíl doprovázení

Každý člověk v hloubi svého srdce touží po štěstí a pokoji. Je to základní součást naší přirozenosti. Poznáváme, že kdyby smrtí vše končilo, byli bychom jedni z nejubožejších stvoření. Nejubožejší proto, že pouze nám lidem byla dána možnost uvažovat a uvědomovat si mnoho z našeho života. Kdyby naše úvaha musela nutně dospět k marnosti, bylo by to velmi kruté a nesmyslné. Každý člověk, který prožívá nějakou bolest, nějaké trápení či vnímá ohrožení života, má tím samým své nitro mnohem citlivější. A je jistě velmi třeba zasadit se, aby toto nitro nepropadlo zoufalství z důvodu mylného pocitu marnosti. Úkonem lásky je i snaha pomoci, aby se těchto citlivých srdcí znovu dotkla naděje a jistota, že my nespějeme k marnosti, ale naopak k věčné radosti a štěstí. To je naše určení. Celý náš pozemský život toužíme po naplnění, po pokoji a štěstí. Tato touha by v nás byla stěží zakódována, kdybychom se měli nakonec ztratit v nicotě.

Cílem a vrcholem života je tohoto naplnění dosáhnout, což vlastně znamená dosáhnout smíření sama se sebou, s druhými lidmi i s Bohem. A v tomto pokoji odejít z tohoto světa na věčnost. Toto snažení je jistě podepřeno nejen soucitem a láskou, ale především vírou ve zmrtvýchvstalého Krista, neboť by se jinak toto naše uvažování stalo nesmyslným (srv. 2Mak 12,44). Cílem doprovázení umírajících je pomoci umírajícímu člověku v tomto, z pohledu věčnosti, nejvýznamnějším životním období takového smíru dosáhnout a tento důležitý životní boj vyhrát. To je významný a vznešený úkol. Být svědkem

smíření, pokojného odevzdání své duše Bohu, a tak vlastně i krásné smrti, je pro doprovázejícího samo o sobě odměnou.

Můžeme říci, že v průběhu umírání se u nemocného dostává do popředí tíseň spojená s duchovní dimenzí. Pro všechny je proto důležité nabídnout umírajícímu pomoc při hledání smíření s vlastní smrtelností a smyslem života. Jde v podstatě o určité hledání pravdy, které může kráčet nejrůznějšími cestami.¹⁰³ Jako příklad jedné z možných cest stojí za zmínku známý židovský psycholog a psychiatr Viktor Emanuel Frankl, autor „logoterapie“.¹⁰⁴

Pokud má být člověk smířen, je třeba přijmout svoji situaci jako nezaujatou pravdu, nikoli jako spiknutí osudu a v tomto prostoru se připravit. Příprava na smrt je nejdůležitějším životním úkolem, zvláště tehdy, když věříme, že smrt není úplným zánikem, ale cestou k novému bytí. Každý den má být přípravou na setkání s Kristem, kdy se člověk učí duchovní bdělosti. Na každém pohřebním rozloučení zní Jobova slova: ‚Věřím, že můj Vykupitel žije a že v den poslední ze země zase vstanu a ve svém těle uvidím Boha, svého Spasitele‘ (srv. Jb 19, 25).

„Nemoc a utrpení vždy patřily k nejdůležitějším problémům, které podrobují lidský život zkoušce. V nemoci člověk zakouší vlastní bezmocnost, vlastní meze a svou ohroženost. Každá nemoc nám může dát zahlédnout smrt.“¹⁰⁵

Smrt i nemoc jsou dvě nezbytné součásti života každého člověka a mají nepopíratelný význam v jeho životě. Proto je církev přítomna i v těchto okamžicích lidského života, aby vlévala sílu a byla zprostředkovatelem i svátostné Boží milosti.

Takto je třeba chápat např. svátost nemocných, která není jen posledním pomazáním umírajícího a rozloučením se s ním, ale je především lékem, jehož účinek spočívá v uzdravení duše a, nakolik je to pro duši užitečné, i těla.¹⁰⁶ Tento fakt je zvláště pro samotné vnitřní smíření nepostradatelný, neboť svátost, která

103 Srv. MUNZAROVÁ, M. *Eutanazie*, s. 14.

104 „Logoterapie je metoda, při které terapeut pomáhá člověku hledat a nalézat smysl své existence, aby nabyt vlastního přesvědčení, že v jakékoliv životní situaci, i té nejtěžší, je možné nalézt 'životní úkol'.“

FIORES, S. – GOFFI, T. *Slovník*, s. 1029.

105 KKC 1500.

106 Srv. MÜLLER, G. L. *Dogmatika*, s. 751.

dává nemocnému pocítit, že je mu nablízku Kristus i křesťanské společenství, zvláštním způsobem pomáhá v „boji s nemocí“ a i v jeho „křesťanském poslání v lidské společnosti“.¹⁰⁷ Jejím účinkem je milost Ducha svatého, očištění a útěcha duše, povzbuzení důvěry a naděje v Boží milosrdenství, které se pak naplňuje i ve svátosti smíření či eucharistii, pokud je jí nemocný schopen.¹⁰⁸

Smíření jako cíl doprovázení je mnohdy dokonalým ideálem, kterého není možné vždy, jak časově, tak i empaticky, dosáhnout. Nicméně poznáváme, že již samotné, byť sebekratší, setkání člověka s láskou, porozuměním a soucitem v něm probouzí, i když třeba dosud malé, otevření se této možnosti. A i toto malé otevření se má v naší víře v Boží milosrdenství nesmírnou hodnotu.

107 Srv. FIORES, S. – GOFFI, T. *Slovník*, s. 1036.

108 Srv. *Obřady pomazání nemocných*. Praha: Česká biskupská konference, 2002, č. 30.

ZÁVĚR

V této bakalářské práci jsme se zamýšleli nad otázkami prožívání a smyslu smrti. Snažili jsme se pojmenovat, co člověk prožívá a co se s ním děje ve chvílích umírání a odchodu z tohoto světa. Na základě svědectví Pisma Starého i Nového zákona a historických pramenů jsme zjistili, že pohled na smrt se v průběhu dějin až po současnost zásadně proměnil. A můžeme oprávněně říci, že dnes zcela odporuje pojetí života a smrti člověka v Božím plánu s ním.

Zkoumáním pojetí křesťanské naděje v použitých materiálech jsme se hlouběji ponořili do původního láskyplného záměru Boha s člověkem. Pokusili jsme se opřít své poznatky jak o Kristovo vzkříšení, tak i o mnohé lidské zkušenosti, které vlévají křesťanskou naději v jejím praktickém projevu. Všechna tato zjištění nám mohou pomoci vnést naději a smysl i do posledních chvil života nemocných.

V poslední, třetí kapitole jsme se snažili alespoň z části nahlédnout do tajemného prostoru, který prožívá umírající. Všimli jsme si důležitých momentů v procesu jeho doprovázení a péče o něj a dokázali jsme, nakolik je nezastupitelná úloha doprovázejících.

Celá práce se stala přínosem k hlubšímu uvědomění si, že okamžik smrti je nesmírně důležitý a neopakovatelný pro setkání s Kristem a pro přechod spolu s ním do věčného společenství s Bohem.

Je zřejmé, že mnohé z probíraných témat zůstaly nezodpovězeny, že i naše chápání a pohled na smrt a umírání mohou být omezeny mnohými okolnostmi, osobní nezralostí či nedokonalým poznáním Božího zjevení. Navzdory tomu můžeme pociťovat vděčnost za prohloubené poznání, které nám tato práce přinesla. Naše empatie k umírajícím i osobní služba v doprovázení se mohou mnohými poznatky z této práce postupně obohacovat. Oprávněná je i naděje, že s nabytým poznáním a přibývajících zkušenostmi bude naše služba potřebným růst v dokonalosti.

POUŽITÁ LITERATURA

Prameny

Bible. Písmo svaté Nového a Starého zákona (včetně deuterokanonických knih). Český ekumenický překlad. Praha: Česká biblická společnost, 1995.

Pentateuch. HŘEBÍK, J. a spol. (ed.) Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006.

Biblická konkordance (k textu Kralické Bible). Praha: Česká biblická společnost, 1993.

Katechismus katolické církve. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001.

TERTULIÁN. *Apologie – Čtvrtá patristická čítanka.* Praha: Česká katolická charita, 1987.

List Barnabášův – Druhá patristická čítanka. Praha: Česká katolická charita, 1985.

Sacrosanctum Concilium. In *Dokumenty II. vatikánského koncilu.* Zvon, Praha 1995.

Enchiridion odpustků. Matice cyrilometodějská s.r.o., Olomouc 2000.

Obřady pomazání nemocných. Praha: Česká biskupská konference, 2002.

JAN PAVEL II. *Encyklika Ecclesia de eucharistia.* Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2003.

JAN PAVEL II. *Encyklika Evangelium vitae.* Praha: Zvon, 1995.

BENEDIKT XVI. *Encyklika Deus caritas est.* Praha: Paulínky, 2006.

BENEDIKT XVI. *Encyklika Spe salvi.* Praha: Paulínky, 2008.

BENEDIKT XVI. *Verbum Domini. Apoštolská exhortace o Božím Slově.* Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2011.

Ostatní literatura

- ALLMEN, J. a spol. *Biblický slovník*. Praha: Kalich, 1987.
- AMBROŽ, D. *Forza della Parola di Dio nel dinamismo della morale cristiana*. Roma: Accademia Alfonsiana, 2010.
- ARIÈS, P. *Dějiny smrti I*. Praha: Argo, 2000.
- BALTHASAR, H. U. *Síla křesťanské naděje*. Olomouc: nakladatelství Velehrad, 1995.
- BENEŠ, A. *Božské ctnosti*. Praha: Krystal OP, 1997.
- BRABEC, L. *Křesťanská thanatologie*. Praha: Gema89, 1991.
- DUBY, G. *Vznešené paní z 12. století*. Brno: Atlantis, 1999.
- FAGGIONI, M. P. *Život v našich rukách*. Spišská Nová Ves: Spišská kapitula, 2007.
- FIORES, S. – GOFFI, T. *Slovník spirituality*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999.
- GREISIGER, R. – GREISIGEROVÁ, A. M. *Bůh mého života*. Trnava: Vydavatelství Dobrá kniha, 2003.
- GRÜN, A. *Smrt v životě člověka*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1997.
- GUARDINI, R. *O modlitbě*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006.
- HARISON, T. *Druhá strana smrt*. Praha: Návrat domů, 2003.
- HAŠKOVCOVÁ, H. *Thanatologie*, Praha: Galén, 2000.
- HEER, F. *Bohatší život*. Praha: Vyšehrad, 1969.
- KLIMEŠ, L. *Slovník cizích slov*. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, 6.vyd., 2002.

- KOPEČEK, P. *Slavení křesťanských tajemství, stručný úvod do liturgiky*. Brno, 2004.
- KÜBELER – ROSSOVÁ, E. *Život a umírání*. Hradec Králové: Signum unitatis, 1991.
- LÄPPLE, A. *Úvod do Starého zákona*. Praha: Česká katolická charita, 1972.
- MUNZAROVÁ, M. *Eutanazie, nebo paliativní péče?* Praha: Grada Publishing, 2005.
- MUNZAROVÁ, M. a kol. *Proč ne eutanazii aneb Být, či nebýt?* Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2008.
- MÜLLER, G. L. *Dogmatika pro studium a pastorační práci*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2010.
- NOVOTNÝ, A. *Biblický slovník*. Praha: Kalich a Česká biblická společnost, 1992.
- OLIVIERE, D. – FIRTHOVÁ, P. – LUFFOVÁ, G. a kol. *Ztráta, změna a zármutek v kontextu paliativní péče*. Brno: Společnost pro odbornou literaturu, 2007.
- PESCHKE, K. H. *Křesťanská etika*. Praha: Vyšehrad, 1999.
- PROKOP, J. *Spiritualita umírajících pacientů* (disertační práce). Brno: Masarykova univerzita, 2006.
- POSPÍŠIL, C. V., *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*. Praha: Krystal OP, 2000.
- POLLARD, A. – SWIFT, K. *Komunikační dovednosti v paliativní péči*. In O'CONNOR, M. – ARANDA, S. a kol. *Paliativní péče pro sestry všech oborů*. Praha: Grada Publishing, 2005.
- POSPÍŠIL, C. V. *Teologie služby*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002.
- RAHNER, K. – VORGRIMLER, H. *Teologický slovník*. Praha: Zvon, 1996.

- SALESKÝ, F. *Úvod do zbožného života*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2003.
- SCHULER, M. – OSTER, P. a kol. 2010. *Geriatric od A do Z pro sestry*. Praha: Grada Publishing, 2010.
- Směrnice Kongregace Milosrdných sester sv. Karla Boromejského*, Praha: vydáno pro vlastní potřebu společenství 2008.
- SCHERER, G. *Smrt jako filosofický problém*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005.
- STÖRIG, H. J. *Malé dějiny filozofie*. Praha: Zvon, 1993.
- SVATOŠOVÁ, M. *Hospice a umění doprovázet*. 7. dopl. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2011.
- WESTERMANN, C. *Tisíc a jeden den*. Praha: Kalich, 1972.
- WRIGHT, CH. *Životní problémy očima křesťanů*. Praha: Nakladatelství Luxpress, 2001.

SEZNAM ZKRATEK

Zkratky dokumentů:

KKC Katechismus katolické církve

Biblické zkratky:

Starý zákon:

Gn První Mojžíšova
Lv Třetí Mojžíšova
Nu Čtvrtá Mojžíšova
1S První Samuelova
2S Druhá Samuelova
1Kr První Královská
2Kr Druhá Královská
Jb Job
Ž Žalmy
Jr Jeremjáš
Iz Izajáš
Am Ámos
2Mak Druhá Makabejská

Nový zákon:

Mt Matouš
Mk Marek
Lk Lukáš
J Jan
Sk Skutky apoštolské
Ř Římanům

1K	První list Korintským
2K	Druhý list Korintským
Ga	Galatským
Ef	Efezským
Fp	Filipským
Ko	Koloským
1Te	První list Tesalonickým
2Tm	Druhý list Timoteovi
Žd	Židům
1J	První list Janův
1Pt	První list Petřův
Jk	List Jakubův
Zj	Zjevení Janovo

Ostatní zkratky:

SPN	Státní pedagogické nakladatelství
s.	strana
č.	článek
srv.	srovnej
tzv.	takzvaný
tzn.	to znamená
tj.	to je